

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยได้เลือกศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการทำประมงเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่งของชุมชนประมงพื้นบ้านเป็นประเด็นสำคัญในการศึกษา เพราะมีความเชื่อว่าภายใต้สถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและซับซ้อน ประชากรโลกเพิ่มขึ้นส่งผลให้เกิดความเจริญก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยีเพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์มีมากขึ้นด้วย ในการทำประมงเพื่อรองรับการบริโภคของมนุษย์ก็เช่นเดียวกัน มนุษย์ได้มีวิวัฒนาการสมัยใหม่เพื่อให้ได้ผลผลิตมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากการเพิ่มมากขึ้นของเรือประมงพาณิชย์ อุตสาหกรรมท่องเที่ยว อุตสาหกรรมประมงต่างๆ เป็นต้น ความก้าวหน้าด้านเทคโนโลยีเหล่านี้ทำให้ทรัพยากรสัตว์น้ำและทรัพยากรชายฝั่งอื่นๆ เริ่มลดน้อยลง อย่างไรก็ตาม ยังมีชุมชนประมงอีกหลายชุมชน ได้มีกระบวนการผลิตที่ใช้ภูมิปัญญาของท้องถิ่นตนในการจัดการทรัพยากรชายฝั่งเพื่อตอบสนองความอยู่รอดของชุมชน ประเด็นนี้ถ่ายทอดผ่านระบบวัฒนธรรมชุมชนที่เป็นพื้นฐานการดำเนินชีวิตของชุมชน ในการศึกษาเรื่องนี้ผู้ศึกษาได้ทบทวนแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

2.1 แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

2.2.1 ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น

2.2.2 กระบวนการเกิดภูมิปัญญาท้องถิ่น

2.3 แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรประมง

2.4 ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับศาสนาอิสลาม

2.5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.6 กรอบแนวคิดที่ใช้ในการศึกษา

2.1 แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

บุญเทียน ทองประสาน (2531) ให้ความหมายของ วัฒนธรรม (Culture) ว่าเป็นระบบคุณค่าที่รวบรวมมาได้จากประวัติศาสตร์เป็นคุณค่าทางเศรษฐกิจ การเมือง และแนวคิดที่สัมพันธ์กันเป็นโครงสร้าง มีผลต่อพฤติกรรมของคนในฐานะปัจเจกบุคคลและคนในหมู่บ้าน (สังคม) ในชีวิตจริง วัฒนธรรมจึงไม่ใช่“สิ่งเก่า” เช่น ประเพณีต่าง เท่านั้นแต่มันคือ บทสรุปของความคิดและการปฏิบัติและคุณค่าทั้งหมดที่ให้แก่สังคม รวมทั้งเป็น โครงสร้าง ทั้งทางด้านการทำงานากิน(เศรษฐกิจ) ด้านอุดมการณ์ ความเชื่อ และด้านของอำนาจ การตัดสินใจ (การเมือง)

กาญจนา แก้วเทพ (2530) เสนอว่า วัฒนธรรมชุมชนคือการดำรงชีวิตที่ดีงาม มีระเบียบ มีกฎเกณฑ์ มีศาสนา มีประเพณีสืบทอดกันมา และโดยเฉพาะอย่างยิ่งมีคุณค่าที่ดีงามเป็นพื้นฐาน ซึ่งวัฒนธรรมชุมชนถือว่าเป็นภูมิปัญญาหรือศักยภาพของชุมชนที่สามารถต่อต้านอิทธิพลจากภายนอกด้วยคุณค่าดั้งเดิมต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นความรักใคร่กันฉันท์พี่น้อง การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การพึ่งพาอาศัยกัน การแบ่งปันจากผู้ที่มีไปสู่ผู้ที่ไม่ได้มี ฯลฯ หรือวัฒนธรรมชุมชนก็คือแรงผลักดันภายในที่สร้างสรรค์ของพลังคุณค่าทางศาสนาและวัฒนธรรมที่อยู่ภายในจิตใจ และวัฒนธรรมของประชาชนพื้นฐานสำคัญของวัฒนธรรมดั้งเดิมคือ การให้ความสำคัญกับ “คน” โดยยึดถือศูนย์กลางอันมาจากความเชื่อที่ว่า “คน” มีฐานะเป็นสิ่งสร้างอันประเสริฐของสิ่งสูงสุด

นอกจากนั้น กาญจนา แก้วเทพ (อ้างแล้ว) ยังได้ให้ข้อสังเกตว่า การพัฒนาแบบเดิมที่ผ่านมานั้นมีลักษณะจากข้างนอกไม่ว่าเป็นความต้องการแนวคิดแบบจำลองวิธีการพัฒนาส่วนก่อตั้งมาจากข้างนอกทั้งสิ้น จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้การพัฒนาล้มเหลว ประสบการณ์ของนักพัฒนาที่ได้ทำงานคลุกคลีกับการพัฒนาชนบทอันเป็นภาคที่ยังคงมีความเป็นชุมชนหลงเหลืออยู่มาก ได้ชี้ว่าในหมู่บ้านต่างๆ ที่ต้องเผชิญกับปัญหาเศรษฐกิจ ปัญหาธรรมชาติ และปัญหาอื่นๆ มากมาย มักจะมีกลุ่มชาวบ้านกลุ่มหนึ่ง ที่ก้าวออกมาเป็นแถวหน้าในการพยายามต่างๆ เพื่อแก้ไขปัญหาชุมชน พยายามระดมสรรพกำลังต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นออกมาจากท้องถิ่นของตนเอง หรือแหล่งความรู้ที่มาจากโลกภายนอกเพื่อทำการแก้ไขปัญหาของชุมชน โดยอาศัยแนวทางของการพึ่งตนเองและเป็นตัวของตัวเอง การมีกลุ่มเช่นนี้ดำรงอยู่นั้นเองเป็นตัวอธิบายถึงความสามารถที่ชุมชนชนบทสามารถดำรงอยู่ได้ การพัฒนาแนววัฒนธรรมก็คือการเปลี่ยนกรอบทัศน์เรื่องการพัฒนา 2 ประการ ประการแรก คือ ทัศนคติที่ว่าวัฒนธรรมดั้งเดิมจะเป็นอุปสรรคนั้นกลับเป็นไปในทางตรงกันข้าม คือ วัฒนธรรมดั้งเดิมกลับจะเป็นเงื่อนไขที่จำเป็นหรือเป็น

เงื่อนไขที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนา ประการที่สอง ยุทธวิธีในการนำวัฒนธรรมใหม่มา ใ้แทนวัฒนธรรมดั้งเดิมนั้นก็กลับเปลี่ยนไปเป็นการพัฒนาที่มีจุดเริ่มต้นจากวัฒนธรรม ดั้งเดิม หรือเป็นการปรับประสานระหว่างวัฒนธรรมใหม่กับวัฒนธรรมดั้งเดิม และนัก พัฒนาที่ต้องปรับเปลี่ยนทัศนคติที่เคยมองดูว่าชาวบ้านนั้นเป็นเสมือนแก้วที่ว่างเปล่าและการ พัฒนาจะเป็นการไปตักน้ำใส่แก้วให้เต็ม แต่อันที่จริงแล้วชาวบ้านในแต่ละชุมชนเขาก็จะมี ภูมิปัญญาของเขาอยู่ มีระบบคิด อุดมการณ์ ความเชื่อ ประวัติศาสตร์ มีวิธีการพัฒนาที่เป็น ของเขาเองและสิ่งที่ชุมชนมีอยู่นี้สามารถแปรมาเป็นศักยภาพและภูมิปัญญาของชุมชนเป็น สำคัญ

สุรเชษฐ์ เวชพิทักษ์ (2533) ได้แบ่งโครงสร้างทางวัฒนธรรมของชุมชน โดยมี องค์ประกอบที่สำคัญ 3 ประการ คือ

1. ระบบการผลิต ระบบการผลิตของชุมชนหมู่บ้านในอดีต (ซึ่งอาจยังเป็นปัจจุบันอยู่ใน บางพื้นที่) เป็นระบบการผลิตเพื่อยังชีพ หรือ เพื่อกินเพื่อยู่ เป็นระบบกิจกรรมแบบปลูกพืช ไร่กินเอง เลี้ยงสัตว์ไว้กินและใช้งานเอง ผสมผสานไปกับการหาเก็บผักจากป่าจากทุ่ง ล่าสัตว์ จับปลา การเข้าไปหาอาหารในป่าของชาวบ้านจึงคล้ายกับการไปจ่ายตลาดแบบหนึ่ง เพียงแต่ไม่ ต้องใช้เงินตรา

แม้ในปัจจุบันที่ระบบเกษตรกรรมแบบใหม่ที่มุ่งผลิตเพื่อขายจะแทรกซึมเข้าไปในพื้นที่ ชนบททั่วไปอย่างกว้างขวางแล้วก็ตาม สิ่งที่กล่าวมาข้างต้นก็ยังคงมีการปฏิบัติอยู่โดยทั่วไปใน ระดับที่แตกต่างกันตามสภาพแวดล้อม และส่วนหนึ่งก็ได้เปลี่ยนแปลงเป็นแบบครึ่ง ๆ กลาง ๆ คือ ยังปลูกกินอยู่ส่วนหนึ่ง และปลูกขายอีกส่วนหนึ่ง อาจเรียกได้ว่าเป็นระบบการผลิตแบบ “กึ่งยังชีพ”

2. ระบบการอยู่ร่วมสัมพันธ์กัน ระบบครอบครัวในชนบทไทยเป็นระบบครอบครัวขยาย ลูกที่แต่งงานมีครอบครัวแล้วจะยังคงอาศัยอยู่กับพ่อแม่ ส่วนลูกคนอื่น ๆ ที่แยกครอบครัวไปก็มัก จะสร้างบ้านเรือนหลังใหม่อยู่ในบริเวณเดียวกัน จนกลายเป็นกลุ่มบ้านหรือที่เรียกว่า “คุ้มบ้าน” ใหม่ขึ้นในหมู่บ้านเดิม กลุ่มบ้านจึงเป็นชุมชนย่อยในชุมชนหมู่บ้านอีกทีหนึ่ง และชาวบ้านก็มีชื่อ เรียกกลุ่มบ้านย่อยนี้ไปตามชื่อของผู้เป็นหัวหน้าครอบครัวแรกที่มาตั้งบ้านเรือนในคุ้มนี้ หรือตาม ชื่อหมู่บ้านหรือตำบลเดิมที่สมาชิกกลุ่มบ้านนี้อพยพมา หรืออาจจะเรียกตามลักษณะของสถานที่

เกือบทุกคนในแต่ละคุ้มบ้านเป็นญาติกันทั้งโดยสายเลือด และโดยการนับถือว่าเป็นญาติ กันโดยวิธีทางประเพณีอื่น ๆ เช่น การมาจากถิ่นฐานเดียวกัน การนับถือผีเดียวกัน การผูกมิตร ผูกญาติ ผูกเสี่ยว ผูกเกลอ นอกจากนี้ยังสังเกตได้ว่า ในหมู่บ้านหนึ่ง ๆ จะมีนามสกุลใ้อยู่เพียงไม่กี่ นามสกุล

ความเป็นสังคมเครือญาติทำให้สมาชิกแต่ละคนในหมู่บ้านสนใจและห่วงใยในความเป็นไปในวิถีชีวิตของสมาชิกคนอื่น เช่นในวันที่มีเด็กเกิดในหมู่บ้าน เพื่อนบ้านหรือเครือญาติก็จะมาช่วยกัน ผู้ชายผ่าฟืน ผู้หญิงหุงหาอาหาร เด็กก็ช่วยงานอื่น ๆ เช่น ตักน้ำ ขนน้ำ เมื่อมีคนเจ็บไข้ได้ป่วย หรือมีคนตาย ก็จะช่วยกันเช่นนี้ การเกิด การแก่ การเจ็บ การตาย จึงเป็นเรื่องสำคัญของ “ชุมชน” ไม่ใช่เรื่องของ “ครอบครัว” ใดครอบครัวหนึ่งเท่านั้น

ไม่เพียงแต่ความเป็นไปของคนอื่น ในเรื่องของความเป็นมา คนชนบทยังให้ความสนใจไต่ถามคนบ้านอื่นที่ได้พบกัน ว่าอยู่บ้านไหน เป็นลูกเจ้าเหล่าใคร เป็นลูกเป็นหลานของคนที่เขารู้จักหรือเปล่า ซึ่งต่างจากคนเมืองที่จะสนใจว่าคนอื่นมีอาชีพอะไร มีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างไร เพื่อที่จะได้กำหนดท่าที กำหนดความสัมพันธ์ต่อกันได้ถูก ซึ่งก็เป็นความจำเป็นตามระบบความสัมพันธ์ของคนในสังคมเมือง

ในแต่ละครอบครัวมีการจัดระบบงานและความรับผิดชอบให้แก่สมาชิกของครอบครัวแต่ละคน เช่น ผู้ชาย (พ่อและลูกชายที่โตแล้ว) จะทำงานที่ต้องใช้แรงงานหนักและเสี่ยงภัยสูง เช่น การล่าสัตว์ ตัดไม้ เลื่อยไม้ ขุดดิน ไถนา ในขณะที่ผู้หญิง (แม่และลูกสาวที่โตแล้ว) จะทำงานดำข้าว ฝัดข้าว หุงหาอาหาร และร่วมใช้แรงงานในไร่บางอย่าง เช่น การถอนกล้า (จำเป็นต้องใช้ผู้หญิงเป็นหลักเพราะขณะนั้นผู้ชายต้องไถ) การปักดำ การเก็บเกี่ยว การปลูกหม่อนเลี้ยงไหม และการทอดักปักเย็บ ส่วนลูกที่ยังเล็กอยู่ยังยกหางไถไม่ขึ้น ก็ช่วยตักน้ำ เลี้ยงสัตว์ และงานบ้านอื่น ๆ คนเฒ่าคนแก่ (ปู่ย่าตายาย) ก็มีหน้าที่ให้คำปรึกษา ช่วยเลี้ยงดู อบรมสั่งสอนทางจริยธรรมและถ่ายทอดคุณค่า รวมทั้งวิชาความรู้ของชุมชนที่สืบทอดกันมาให้กับเด็ก

พ่อแม่และญาติพี่น้องมีฐานะเป็นครูของหลานไปในตัว โดยวิธีการถ่ายทอดความรู้แบบ “พาทำ” คือ นำปฏิบัติ กระบวนการเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชนจึงเป็นกระบวนการที่ผ่านการปฏิบัติเป็นสำคัญ และสิ่งที่เรียนรู้ (หลักสูตร) ก็คือวิชาต่าง ๆ ที่จำเป็นในการทำมาหากิน ในการอยู่ร่วมสัมพันธ์กับผู้อื่น รวมทั้งกับธรรมชาติ โรงเรียนของสถาบันการถ่ายทอดวิชาความรู้ของชุมชนชนบทจึงเป็นที่บ้าน ตามท้องไร่ท้องนา ตามป่าตามเขา ห้วยหนองคลองบึง ซึ่งนักการศึกษาสมัยใหม่อาจมองว่าเป็น “การศึกษานอกระบบ” ซึ่งก็จริง เมื่อยืนอยู่นอกชุมชนมองเข้ามา แต่หากอยู่ในชุมชนมองออกไปก็จะกลายเป็น “การศึกษาในระบบ” คือเป็นการศึกษาในระบบของชุมชน

การถ่ายทอดวิชาความรู้และศิลปวิทยาพิเศษเฉพาะทาง เช่น วิชาการรักษาโรคแบบพื้นบ้าน วิชาช่างแขนงต่าง ๆ รวมทั้งวิชาการแสดง อาจารย์หรือครู นอกจากจะดูว่าผู้ที่ต้องการเรียนวิชานั้นมีแวว มีพรสวรรค์ หรือ “ภูมิปัญญา” ที่จะเรียนได้หรือไม่แล้ว ยังจะต้องดูที่ “ภูมิธรรม” ของผู้ที่จะมาเป็นศิษย์ด้วย

ในด้านการจัดการภายในชุมชน ก่อนที่ระบบการบริหารราชการส่วนภูมิภาคของรัฐบาลจะเข้าไปมีบทบาทเข้มข้นขึ้นในหมู่บ้านนั้น ชุมชนหมู่บ้านมีระบบการบริหารภายในชุมชนของตนเองอยู่ก่อนแล้ว โดยผู้อาวุโสและหัวหน้ากลุ่มบ้านต่าง ๆ มีการปรึกษาหารือเพื่อแก้ปัญหาต่าง ๆ ร่วมกัน หากเป็นหมู่บ้านเล็กที่ไม่มีคุ่มบ้านย่อย หัวหน้าหรือตัวแทนจากตระกูลต่าง ๆ ก็ทำหน้าที่คล้ายคณะกรรมการหมู่บ้านในปัจจุบัน โดยมีผู้อาวุโสที่เรียกกันว่าผู้เฒ่าผู้แก่ เป็นผู้มีบทบาทสำคัญ

การแก้ไขและคลี่คลายความขัดแย้ง ในชุมชนชนบทก็เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่มีความสำคัญในชีวิตชีวิตของชาวบ้านในชุมชน ความถูกต้องตามตัวบทกฎหมายอาจไม่ใช่เรื่องสำคัญ หากความถูกต้องนั้นเป็นตัวทำลายความสงบและสันติของชุมชน

การแก้ไขความขัดแย้งหรือกรณีพิพาทในชุมชนชนบท เดิมมี “ศาลเฒ่าศาลแก่” เป็นผู้พิจารณาคดี โดยมีผู้เฒ่าที่คู่กรณีและชาวบ้านทั้งหลายนับถือว่าเป็นผู้ที่ทรงความยุติธรรมของหมู่บ้านเป็นผู้พิจารณา การพิจารณานั้นก็ใช้หลักจารีตประเพณีที่ถือปฏิบัติต่อกันมา การแก้ไขข้อขัดแย้งมีจุดมุ่งหมายอยู่ที่การทำให้คู่กรณีสามารถประนีประนอม และอยู่ร่วมกันในชุมชนนั้นได้ต่อไป โทษสูงสุดที่ผู้กระทำผิดจะได้รับจากการพิจารณาในระบบนี้ก็คือ การเนรเทศออกจากชุมชนไป ไม่มีการประหารชีวิต

ปัจจุบัน แม้ระบบการปกครองแบบใหม่จะเข้าไปถึงหมู่บ้านชนบทแล้วก็ตาม ชาวบ้านจำนวนมากยังคงอาศัยระบบศาลผู้เฒ่าผู้แก่เดิมจัดการคดีความต่าง ๆ กันเองอยู่ คณะผู้เฒ่าอาจเทียบได้กับคณะผู้พิพากษาในกระบวนการพิจารณาคดีในสังคมสมัยใหม่ ชาวบ้านในหมู่บ้านชนบททุกวันนี้มักไม่นิยมให้ตำรวจและฝ่ายปกครองอื่น ๆ ซึ่งเป็นคนนอกชุมชนเข้ามาเกี่ยวข้องกับ จะทำให้ทุกอย่างอยู่นอกเหนืออำนาจการจัดการของชุมชน และเจ้าพนักงานก็ต้องทำไปตามระเบียบกฎเกณฑ์ของกฎหมายบ้านเมือง ซึ่งเป็นระเบียบกฎเกณฑ์ที่ใช้ครอบคลุมทั่วประเทศ มีอาจคำนึงถึงความสัมพันธ์ของคู่ความคู่ใดคู่หนึ่งเป็นการเฉพาะได้

ระหว่างชุมชนกับชุมชน ก็มีระบบความสัมพันธ์เพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เช่นหมู่บ้านที่ฝนแล้ง ทำนาไม่ได้ผลก็สามารถขอความช่วยเหลือจากบ้านที่ทำได้ผล โดยพากันนำพืชผักที่ตนเองมีมาแลกข้าว ฝ่ายที่ให้ข้าวก็ให้ไปด้วยจิตเมตตา โดยคิดว่าผู้มาขอความช่วยเหลือนั้นเดือดร้อนเพียงไรก็แบ่งส่วนที่ตนมีให้ไปตามความจำเป็นของอีกฝ่ายหนึ่ง โดยที่ให้ไปแล้วผู้ให้เองก็ไม่เดือดร้อน โดยมีได้คิดว่าพืชผักที่อีกฝ่ายหนึ่งนำมา นั้นจะมีมูลค่าเท่าใดตามหลักความคิดของระบบการค้าสมัยใหม่ แต่เป็นการแลกเปลี่ยนถึงช่วยเหลือกันในระบบคุณธรรม

ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน หมู่บ้านในชนบทมิได้มีเพียงในช่วงที่ฝนฟ้าแล้ง ในภาวะปกติก็จำเป็นต้องมีความสัมพันธ์กัน ทั้งนี้เพราะแต่ละหมู่บ้านมีความไม่สมบูรณ์ในตัวเอง กล่าวคือบางหมู่บ้านอาจมีดินเหนียวดีและมีความสามารถในการปั้นหม้อ ในขณะที่ไม่มีช่างตีเหล็กเลย

ขณะเดียวกันหมู่บ้านดีเหล็กอาจขาดแคลนหม้อ เกิดเป็นความสัมพันธ์ในเชิงแลกเปลี่ยนกัน ในกรณี การรักษาโรคก็เช่นกัน ชาวบ้านเขาจะรู้กันว่ามีหมอยาคนไหนเก่งทางรักษาโรคอะไร อยู่ที่ หมู่บ้านไหน

3. ระบบคุณค่า ศาสนา และความเชื่อ

ความเชื่อดั้งเดิม เกิดขึ้น สืบทอด และมีพัฒนาการมานานกว่าความเชื่อแบบพราหมณ์ พุทธ คริสต์ และแบบอื่น ๆ อันเป็นผลจากการต่อสู้ทางการผลิตที่ต้องพึ่งพาธรรมชาติและการที่มา อยู่ร่วมกันเป็นชุมชน ลักษณะเด่นของความเชื่อดั้งเดิม อันเป็นลักษณะร่วมของชาวบ้านส่วนใหญ่ ในทุกภาค ไม่ว่าจะเป็นชาวบ้านในกลุ่มชาติพันธุ์ในตระกูลภาษามอญเขมร (เช่น เขมร กะเลิง ลัวะ ในแถบอีสานใต้) กลุ่มชาติพันธุ์ที่ใช้ภาษาในตระกูลไทย-ลาวแถบภาคกลางและอีสาน หรือกลุ่ม ชาติพันธุ์อื่น ๆ ในภาคต่าง ๆ รวมทั้งชาวเขาเผ่าต่าง ๆ ก็คือ การให้คุณค่ากับธรรมชาติที่แวดล้อมตัว เขาอยู่ และการให้ความเคารพแก่บรรพบุรุษและสิ่งทีบรรพบุรุษได้ส่งสมถ้ายทอดมา

การให้คุณค่ากับธรรมชาติที่แวดล้อมตัวเขาอยู่ แสดงออกโดยการที่เขาให้จิตวิญญาณแก่สิ่ง ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นสิ่งที่เกิดจากธรรมชาติหรือสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่นในป่าก็มีเจ้าป่า มีเทพารักษ์ มีผีป่า ต้นไม้บางชนิดก็มีผี เช่น ผีตะเคียน ผีตานี ต้นโพธิ์ ต้นไทรก็มีวิญญาณศักดิ์สิทธิ์สิงสถิตย์อยู่ ในน้ำมีผีน้ำ ในดินมีพระภูมิเจ้าที่ ในนามีพระภูมินา (ในภาคกลาง) หรือผีตาแฮก (ในภาคอีสาน) ในเรือมีแม่ย่านางประจำเรือ ต่อมาเมื่อมีรถก็ใช้นาแม่ย่านางมาประทับในรถด้วย รถของคนเมือง อาจไม่มีแม่ย่านางทุกคัน แต่รถอีแต๋น ของชาวบ้านต้องมีแม่ย่านางทุกคัน ในวัวควายซึ่งเป็นสัตว์ใช้ งานก็มี “ขวัญ” เช่นเดียวกับคน เมื่อมีการใช้แรงงานสัตว์เหล่านี้อย่างหนักในการเพาะปลูกก็ต้องมี พิธี “สู่ขวัญควาย” เพื่อขอขมาลาโทษและขอบคุณควาย เม็ดข้าวที่หล่นบนพื้น คนชนบทจะไม่เหยียบ เพราะมี “แม่โพสพ” อยู่ คนชนบทให้คุณค่ากับข้าวสูงมาก ดังจะเห็นได้จากคนเฒ่าคนแก่ กินข้าวเสร็จแล้วยกมือไหว้ข้าว ซึ่งก็คือการไหว้แม่โพสพนั่นเอง

การให้คุณค่ากับสิ่งรอบตัวเช่นนี้สะท้อนให้เห็นถึงปรัชญาในการดำเนินชีวิตของชาวบ้านที่ เน้นการปรับตัวเข้ากับธรรมชาติ และการอยู่ร่วมกับธรรมชาติ ทุกอย่างมีเจ้าของที่เราจะล่วงละเมิด ด้วยความมักง่ายไม่ได้ ความเชื่อในเรื่องจิตวิญญาณของเจ้าป่าเจ้าเขาทำให้ชาวบ้านไม่อาจตัดไม้ ทำลายป่าลงอย่างง่าย ๆ

ระบบการทำมาหากิน ระบบการอยู่ร่วมสัมพันธ์กัน และระบบความเชื่อ เป็นที่มาของ จารีตและประเพณี ต่าง ๆ ของชุมชน ที่ชาวบ้านถือปฏิบัติ ซึ่งอาจมีแตกต่างกันไปตามท้องถิ่นบ้าง แต่โดยทั่วไปแล้วก็มีส่วนที่ร่วมกันอยู่ เพราะสังคมชนบทเป็นสังคมเกษตรที่มีฤดูกาลและวงจรการ เพาะปลูกคล้ายกัน มีพัฒนาการของระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน และระบบความเชื่อที่ คล้าย ๆ กันมา

วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่เกิดจากการที่คนมาอยู่ร่วมกันเป็นสังคม มีการสะสมขึ้นเป็นมรดกของสังคมนั้น มีการปรับปรุงเพื่อให้สอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมและมีการถ่ายทอดไปยังคนรุ่นใหม่ ผู้ที่เกิดมาในสังคมใดก็จะได้รับมรดกทางวัฒนธรรมของสังคมนั้น โดยอัตโนมัติเป็นลำดับแรก ต่อมาจึงมีการปรับปรุงเพื่อเสริมเติมแต่ง ตามยุคตามสมัยและสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป เป็นความงอกงามทางวัฒนธรรม สังคมใดมีแต่รับเอาสิ่งที่บรรพบุรุษถ่ายทอดมารักษาไว้เพียงอย่างเดียว ไม่มีการประดิษฐ์คิดค้นสิ่งใหม่ ๆ เพิ่มเติมเข้าไป ในที่สุดก็จะเกิดวัฒนธรรมล่า (cultural lag) ซึ่งจะนำไปสู่การสับคั้งวัฒนธรรมของตน แล้วรับเอาวัฒนธรรมของคนอื่นเข้ามาแทนที่ อันจะเป็นผลให้สังคมนั้นต้องสูญเสียเอกลักษณ์ของตนไปในที่สุด

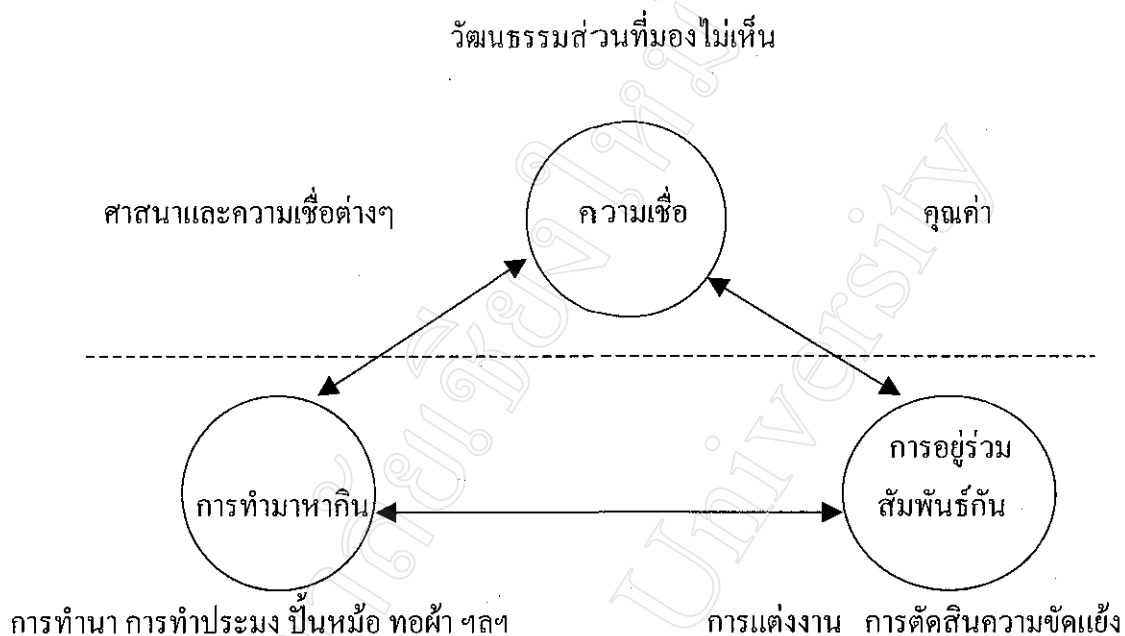
การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมทางการผลิตนอกจากจะส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมด้านการอยู่ร่วมสัมพันธ์กันของชาวบ้านชนบทแล้ว ยังส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมด้านความเชื่อด้วย

การค้นพบความสำคัญของวัฒนธรรมที่มีต่อการพัฒนาในวงการพัฒนาชนบท เป็นการค้นพบที่สำคัญยิ่ง ทั้งในส่วนของชาวบ้านเอง และในส่วนของคนนอกที่เข้าไปเกี่ยวข้อง หลังจากที่ได้ค้นพบว่าวัฒนธรรมเป็นพลังสำคัญของการพัฒนาแล้ว ได้เกิดการค้นหานักฟื้นฟู นักประยุกต์ และนักประดิษฐ์คิดค้นทางวัฒนธรรมพื้นบ้าน มาช่วยกันฟื้นฟู ประยุกต์ และเสริมสร้างสิ่งใหม่บนรากฐานเดิม เพื่อรักษาเสถียรภาพของชุมชนให้ดำรงอยู่ได้อย่างสมสมัย นักฟื้นฟู นักประยุกต์ และนักประดิษฐ์คิดค้นทางวัฒนธรรมเหล่านี้มีชื่อเรียกในเวลาต่อมาว่า “ปราชญ์ชาวบ้าน” และสติปัญญาที่นำมาใช้ในการสร้างสรรค์นี้เรียกว่า “ภูมิปัญญาชาวบ้าน”

นอกจากนั้น คุณค่าของวัฒนธรรมพื้นบ้าน ไม่ใช่อยู่ที่เพราะเป็นการปฏิบัติต่อเนื่องกันมาเท่านั้น แต่อยู่ที่คุณค่าทางด้านจิตใจ ด้านความรู้สึก ด้านที่เราเรียกว่าพลังศีลธรรม วัฒนธรรมพื้นบ้านมีค่าทางศีลธรรม มีค่าทางจิตวิญญาณสำหรับคนไทย เพราะเป็นคุณค่าทางจิตใจที่กระทบส่วนที่ลึกที่สุดของความรู้สึก สิ่งนี้จะนำไปสู่เอกลักษณ์และการรวมกลุ่ม ซึ่งมีผลต่อการพัฒนาทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคมของท้องถิ่น อันจะนำไปสู่การพัฒนาประเทศโดยรวมด้วย

วัฒนธรรมมีทั้ง ส่วนที่มองเห็น (วัฒนธรรมที่เป็นองค์วัตถุ) และส่วนที่มองไม่เห็น (วัฒนธรรมที่เป็นองค์ความเชื่อหรือคุณค่า) ส่วนที่มองเห็นเช่น การแต่งตัว การแสดง การฟ้อนรำทำเพลง เครื่องถ้วยโอโหมม เครื่องเย็บปักถักร้อย การวาดเขียน สถาปัตยกรรม พิธีกรรม และพิธีการ ตลอดจนรูปแบบของการทำมาหากิน และการร่วมมือกันต่าง ๆ ส่วนที่มองไม่เห็นก็คือ เรื่องที่คนคิดอย่างไรกับธรรมชาติ กับสังคม และกับตัวเอง ซึ่งเรียกว่า “คุณค่า” และตัวคุณค่านี้อาจเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมของคนในสังคม (ดูแผนภาพ)

แผนภาพ แสดง วัฒนธรรมชุมชน

การประยุกต์วัฒนธรรมที่จับต้องได้จึงเป็นสิ่งที่พัฒนาได้ในประเทศไทยที่มีมรดกทางวัฒนธรรมและนามธรรมที่บรรพบุรุษถ่ายทอดมาให้มากมาย อีกทั้งเรายังสามารถรักษาได้จนถึงปัจจุบัน

การประยุกต์วัฒนธรรมที่มองไม่เห็นจับต้องไม่ได้ ก็คือการประยุกต์ตัวคุณค่าที่แฝงเร้นอยู่ภายใน ซึ่งต้องอาศัยความเข้าใจที่ละเอียดอ่อน ต้องเกิดจากภูมิปัญญาของพื้นที่บ้านเองเป็นหลัก แต่ก็มิได้หมายความว่าคนนอกจะไม่สามารถมีบทบาทร่วมได้ คนนอก เช่น พระสงฆ์ก็ดี ครูบาอาจารย์ในท้องถิ่นก็ดี นักวิชาการวัฒนธรรม และพัฒนากรก็ดี สามารถร่วมในกระบวนการของการค้นหาฟื้นฟู ประยุกต์ และประดิษฐ์คิดค้นวัฒนธรรมใหม่ได้

ตัวอย่างของการประยุกต์วัฒนธรรมทางความเชื่อที่มองไม่เห็น โดยมีการมีส่วนร่วมของคนนอก เช่นกรณีของนักพัฒนาจากองค์กรพัฒนาเอกชนคนหนึ่งในจังหวัดพิจิตร สถานการณ์ทางการผลิตของอำเภอที่นักพัฒนาคนนั้นทำงานอยู่ก็เป็นภาคกลางทั่วไป ที่พัฒนามาถึงขั้นทำนาเพื่อขายเป็นหลักแล้ว เขาได้สังเกตพบว่าแม้ระบบการผลิตจะเปลี่ยน แต่ความเชื่อหลายอย่างยังคงอยู่ ขณะที่เขาเข้าไปนั้นภายในหมู่บ้านมีความขัดแย้งกันสูง โดยเฉพาะในระหว่างพี่น้องท้องเดียวกันคู่หนึ่งที่ได้ถึงขั้นชกต่อย และบางครั้งรุนแรงถึงขั้นใช้อาวุธ มีครั้งหนึ่งพี่ชายถูกน้องชายชกกระเด็นไปถูกแม่ด้วย สถานการณ์เช่นนั้น นักพัฒนาได้ปรึกษากับพ่อเฒ่าบางคนจนได้ความคิด งานสงกรานต์ปีนั้น

จึงได้จัดให้มีพิธีรดน้ำดำหัวผู้เฒ่าผู้แก่ขึ้น เช่นเดียวกับที่ชุมชนเคยจัดกันมา แต่ปีนี้พิเศษก็คือ จัดให้ผู้ที่มีความขัดแย้งกันคู่ต่าง ๆ ได้มาขอขมาลาโทษต่อกัน ให้ปีใหม่(ไทย) เป็นการเริ่มชีวิตใหม่ที่หันหน้าเข้าหากัน (โดยเนื้อแท้จริง พิธีสงกรานต์มีคุณค่าของการให้อภัยอยู่แต่โบราณมา เพียงแต่ในปัจจุบันอาจเลือนลางไป เหลือแต่คุณค่าในด้านความสนุกสนาน)

บุญเทียน ทองประสาน (อ่างแล้ว) กล่าวว่าวัฒนธรรมของชาวชนบทก่อตัวขึ้นจากการต่อสู้เพื่อให้ทุกคนมีอยู่มีกินและจากการที่ต้องอยู่ร่วมกันเป็นสังคมชุมชน การต่อสู้เพื่อการมีอยู่มีกินจึงก่อให้เกิดวัฒนธรรมทางการผลิตแบบกสิกรรม เกิดการคิดค้นและพัฒนาเทคโนโลยีต่างๆ เกิดการจัดระบบความสัมพันธ์กับธรรมชาติประกอบกับความต้องการเกี่ยวกับธรรมชาติรอบตัว ความเป็นมาและเป็นไปของจักรวาลโลกและชีวิต พัฒนาขึ้นเป็นวัฒนธรรมทางความเชื่อ เกิดระบบคุณค่าและเกิดการรับศาสนาเข้ามาในชุมชน พร้อมกับพิธีกรรมต่างๆ และการที่ต้องอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนจึงจำเป็นต้องมีการจัดระบบความสัมพันธ์ที่จะทำให้ทุกคนอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข ก่อให้เกิดวัฒนธรรมการอยู่ร่วมสัมพันธ์กัน เกิดเป็นจารีตประเพณี ระบบกฎเกณฑ์และพิธีกรรมต่างๆ เป็นแนวทางให้สมาชิกของชุมชนทั้งรุ่นปัจจุบันและรุ่นต่อไป ได้ยึดถือปฏิบัติและสั่งสมจนกลายเป็นผลึกทางความคิด

วัฒนธรรมของชาวบ้านสัมพันธ์กับวิถีการผลิตของชุมชน และมีวิวัฒนาการของตนเอง เมื่อวิถีการผลิตเปลี่ยนไปหรือพัฒนาไป วัฒนธรรมของชาวบ้านก็มีการเปลี่ยนหรือพัฒนาไปด้วยที่เราเรียกว่ามีการผลิตซ้ำ (Reproduce) ขบวนการผลิตซ้ำทางด้านวัฒนธรรมมีอยู่ตลอดเวลา จนมาถึงปัจจุบันที่วิถีการผลิตและปัจจัยภายนอกเข้าไปถึงหมู่บ้าน ก็เกิดการปะทะและผสมผสานวัฒนธรรมของชาวบ้าน เมื่อเราจะศึกษาถึงการเข้าสู่ชุมชน ของปัจจัยภายนอก เพื่อคว่ามีผลกระทบต่อชาวบ้านอย่างไรบ้าง

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2538) ได้สรุปสาระสำคัญของวัฒนธรรมชุมชนจากวาทะของนักพัฒนาหลายท่าน ดังนี้

- **นิพนธ์ เทียนวิหาร** กล่าวว่า ชุมชนมีวัฒนธรรมของตนอยู่แล้ว ซึ่งการพัฒนาชุมชนจะต้องเริ่มจากฐานวัฒนธรรมชุมชนซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่แข็งแกร่งที่สุดของชาวบ้าน ถ้ามีวัฒนธรรมชุมชนเข้มแข็ง การรวมกลุ่มของชาวบ้านเพื่อทำกิจกรรมจะสำเร็จไม่ยาก การต่อต้านการเอารัดเอาเปรียบจากภายนอกจะทำได้ ซึ่งอาจจะสรุปสาระสำคัญของวัฒนธรรมชุมชนได้ 2 ประการคือ

1. ชุมชนมีวัฒนธรรมของตนอยู่แล้ว คือมีระบบคุณค่าที่รวบรวมมาจากประวัติศาสตร์ เป็นบทสรุปของความคิดและการปฏิบัติของชุมชนนั้นๆ เป็นวิถีชีวิตและทิศทางของการพัฒนาของชุมชนที่ชาวบ้านสรุปขึ้นมา แกนกลางของวัฒนธรรมชุมชนคือการทำ

สำคัญแก่ความเป็นคนและแก่ความผสมผสานกลมกลืนกันในชุมชน การที่ชุมชนหรือหมู่บ้านอยู่มาได้เป็นเวลานานเพราะว่ามีความผสมกลมกลืนกันในชุมชนทั้งขณะปัจจุบันระหว่างสมาชิกด้วยกันและหากนับย้อนขึ้นไปสมาชิกก็มีบรรพบุรุษร่วมกันด้วย การพัฒนาชุมชนจึงต้องเริ่มจากฐานวัฒนธรรมชุมชนซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่แข็งแกร่งที่สุดของชาวบ้าน ถ้ามีวัฒนธรรมชุมชนเข้มแข็งการรวมกลุ่มของชาวบ้านเพื่อทำกิจกรรมจะสำเร็จไม่ยาก การต่อต้านการเอารัดเอาเปรียบจากภายนอกจะทำให้ บาทหลวงนิพจน์เชื่อว่าวัฒนธรรมชุมชนยังคงอยู่เพราะมีกลไกการผลิตซ้ำ (Reproduction) ทางวัฒนธรรม ซึ่งแม้ว่าจะมีปัจจัยใหม่เข้ามาสิ่งเดิมก็ยังอยู่และเมื่อปฏิบัติไปนานเข้าก็กลายเป็นพิธีกรรมอันคงอยู่กับชุมชนตลอดเวลายาวนาน

2. วัฒนธรรมชุมชน เป็นพลังผลักดันการพัฒนาชุมชนที่สำคัญที่สุด เพราะเป็นสิ่งที่ประชาชนสร้างขึ้นเอง เพราะฉะนั้นหากนักพัฒนาต้องการเข้าใจและปฏิบัติให้สอดคล้องกับชาวบ้านก็ต้องเข้าใจวัฒนธรรมชุมชน ต้องศึกษาประวัติศาสตร์และวิถีชีวิตของชาวบ้านในแต่ละชุมชนแตกต่างกัน การวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ชุมชนจะช่วยให้สามารถรู้พื้นคันทาได้ว่าการปฏิบัติและพิธีกรรมที่มีมาเป็นอย่างไร ทั้งยังจะทำให้ชาวบ้านตื่นและรับรู้เอกลักษณ์และคุณค่าของตัวเองค้นพบจิตสำนึกอิสระของชุมชน รวมทั้งได้เห็นคุณค่าของการรวมตัวเป็นชุมชนและชาวซึ่งในประวัติศาสตร์การต่อสู้ร่วมกันตลอดมา เห็นภัยของการครอบงำของวัฒนธรรมแปลกปลอมจากภายนอกที่มุ่งเพื่อเอารัดเอาเปรียบชาวบ้าน

- อภิชาติ ทองอยู่ ได้เสนอความสำคัญของวัฒนธรรมชุมชน ในลักษณะคุณค่าทางจริยธรรมของวัฒนธรรมชุมชน กล่าวคือ ชาวบ้านมีวัฒนธรรมอันเป็นอิสระของเขามาแต่โบราณกาล เรียกว่า "วิถีแห่งหมู่บ้าน" ซึ่งมีลักษณะที่สำคัญมาก คือ น้ำในท้องตม ความสัมพันธ์อย่างมีคุณค่าทางศีลธรรม มนุษยธรรมและเอหิงสธรรม หมู่บ้านไม่เคยทำร้ายใคร ทุกครั้งที่เจ็บปวด พวกเขาต่างก็ตั้งหน้าตั้งตาพุ่มพักรักษาตนเอง ชาวบ้านได้สรุปทางแก้ปัญหาของหมู่บ้านไว้ว่า "ด้านหนึ่งของพวกเขาจะต้องฟื้นฟูทางจิตใจ และถ่ายทอดความดีงามสู่คนรุ่นหนุ่มสาว และเยาวชนอีกต่อไป อีกด้านหนึ่ง เขาจะต้องพึ่งตนเองในการดำรงชีวิตให้มากขึ้นภายใต้เงื่อนไขที่ทำได้" สำหรับนักพัฒนามีหน้าที่เพียงเสริมความต่อเนื่องนี้เรียกว่าวัฒนธรรมชุมชน เพื่อสามารถสร้างสรรค์สังคมร่วมกับชาวบ้าน ช่วยชาวบ้านรู้พื้นและวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ชุมชน เพื่อให้ชาวบ้านกลับระลึกได้ถึงคุณค่าของวัฒนธรรมดั้งเดิม และพึ่งตนเองในการดำรงชีวิตมากขึ้น

- เสน่ห์ จามริก ได้เสนอว่าการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนจะเป็นรากฐานของชุมชนให้เข้มแข็งในขณะที่สังคมไทยกำลังเข้าสู่ยุคของการพัฒนาประชาธิปไตย ปัญหาความสัมฤทธิ์ผลของแนววัฒนธรรมชุมชน ย่อมจะมีความหมายสำคัญยิ่งต่อปัญหาความเป็นไปได้ที่

ประชาธิปไตยจะพัฒนาจากด้านรูปแบบไปสู่ด้านเนื้อหา นั่นก็คือ การปกครองตนเองของชุมชนท้องถิ่นจากฐานของวัฒนธรรมชุมชน

สรุปแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน กล่าวคือ ชนบทเป็นผลจากการที่ชาวบ้านต้องต่อสู้เพื่อให้มีอยู่มีกิน ต้องพึ่งพาธรรมชาติ และต้องอยู่ร่วมสัมพันธ์กัน ค่อยๆ พัฒนาขึ้นเป็นระบบคุณค่า ความเชื่อ ประเพณี และวิธีการต่างๆ ดังกล่าวนี้มีการพัฒนาเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ไปตามการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมของท้องถิ่นเอง และการปะทะสังสรรค์กับวัฒนธรรมภายนอก

วัฒนธรรมของชุมชนชนบทก่อตัวขึ้นจากการต่อสู้เพื่อให้ทุกคนมีอยู่มีกิน จึงก่อให้เกิดวัฒนธรรมทางการผลิต โดยเฉพาะการผลิตทางกสิกรรม ซึ่งได้ก่อให้เกิดการคิดค้นและพัฒนาเทคโนโลยีต่างๆ ซึ่งเป็นเทคโนโลยีพื้นบ้านของชาวบ้าน เช่น การทำเครื่องมือล่าสัตว์ในป่าและเครื่องมือจับสัตว์น้ำต่างๆ

การต่อสู้เพื่อให้มีชีวิตรอดอยู่นี้ต้องอยู่กับธรรมชาติและพึ่งพาธรรมชาติ จึงเกิดการจัดระบบความสัมพันธ์กับธรรมชาติ ประกอบกับความต้องการคำอธิบายเกี่ยวกับธรรมชาติรอบตัว จึงพัฒนาขึ้นเป็นวัฒนธรรมทางความเชื่อ เกิดระบบคุณค่าและเกิดการรับศาสนาเข้ามาในชุมชนพร้อมพิธีกรรมต่างๆ

การที่ต้องอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน จำเป็นต้องมีการจัดระบบความสัมพันธ์ที่จะทำให้ทุกคนอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ก่อให้เกิดวัฒนธรรมการอยู่ร่วมสัมพันธ์กัน เกิดเป็นจารีตประเพณี ระบบ กฎเกณฑ์ และพิธีกรรมต่าง ๆ เป็นแนวทางให้สมาชิกของชุมชนได้ยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันไป

วัฒนธรรมทางการผลิตมีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นอยู่กับวัฒนธรรมการอยู่ร่วมสัมพันธ์กัน การเพาะปลูกพืช และการเกษตรมีปัจจัยเกี่ยวกับ ดิน น้ำ และแรงงานเข้ามาเกี่ยวข้อง จึงจำเป็นต้องมีการจัดการเรื่องที่ดินทำกินให้เหมาะสม ไม่ให้เกิดทะเลาะเบาะแว้งกันขึ้น จึงต้องมีผู้นำชุมชนขึ้นมาจัดการ

ระบบกฎเกณฑ์ และประเพณีต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเพื่อให้ชีวิตอยู่รอด และอยู่ร่วมกันได้นี้ เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็มีการสืบทอดและพัฒนาขึ้นมาตามลำดับ เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ และสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป โดยมีทั้งส่วนที่ตายไปเพราะไม่มีใครยึดถือปฏิบัติอีก มีทั้งส่วนที่ถูกเปลี่ยนแปลงปรับปรุงให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมใหม่

วัฒนธรรมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ตามสภาพแวดล้อม และยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะเมื่อมีการสังสรรค์กับวัฒนธรรมอื่น ๆ นอกจากนี้ ทั้ง 3 ระบบก็มีความสัมพันธ์และส่งผลต่อกันอยู่ตลอดเวลา เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงขึ้นในระบบใดระบบหนึ่ง ก็จะส่งผลกระทบต่อระบบอื่น ๆ และต่อโครงสร้างวัฒนธรรมโดยรวม เราจึงต้องเข้าใจวัฒนธรรมอย่างสิ่งมีชีวิตที่มีการ

เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง มีความหลากหลาย มีความไม่สม่ำเสมอ แม้กลุ่มชนที่กำเนิดมาจากชาติพันธุ์เดียวกัน มีวัฒนธรรมทั้ง 3 ด้านร่วมกันมาก่อน แต่เมื่ออยู่ในสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกัน มีการสังสรรค์กับวัฒนธรรมอื่นในระดับที่ต่างกัน ก็จะทำให้การปรับตัวเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมไปด้วย

2.2 แนวคิดภูมิปัญญาชาวบ้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาพื้นบ้าน

2.2.1 ความหมายของภูมิปัญญาชาวบ้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาพื้นบ้าน

เสรี พงศ์พิศ (2536) กล่าวว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึงทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เอง ที่นำมาใช้ในการแก้ปัญหา เป็นสติปัญญา เป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้าน ทั้งกว้าง ทั้งลึก ที่ชาวบ้าน สามารถคิดเอง ทำเอง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาการดำเนินชีวิตได้ในท้องถิ่นอย่างเหมาะสม

สามารถ จันทร์สุรีย์ (2533) กล่าวว่า ภูมิปัญญา (Wisdom) หรือ ภูมิปัญญาชาวบ้าน (Popular wisdom) หรือ ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local wisdom) หมายถึง พื้นเพรากฐานของความรู้ของชาวบ้าน หรือความรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้และมีประสบการณ์สืบทอดกันมาทั้งทางตรงคือ ประสบการณ์ด้วยตนเอง หรือทางอ้อม ซึ่งเรียนรู้จากผู้ใหญ่หรือความรู้สะสมที่สืบทอดกันมา

กล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เอง ที่นำมาใช้ในการแก้ปัญหา เป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้าน ทั้งกว้างทั้งลึก ที่ชาวบ้านสามารถคิดเอง ทำเองโดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาการดำเนินชีวิตได้ในท้องถิ่นอย่างสมสมัย ซึ่งภูมิปัญญาสะท้อนออกมาใน 3 ลักษณะที่ใกล้ชิดกัน คือ

1. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับโลก สิ่งแวดล้อม สัตว์ พืช
2. ความสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ที่อยู่ร่วมกัน ในสังคม หรือชุมชน
3. ความสัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเหนือธรรมชาติ สิ่งที่ไม่สามารถสัมผัสได้

ทั้ง 3 ลักษณะคือ ชีวิตของชาวบ้านสะท้อนออกมาถึงภูมิปัญญาในการดำเนินชีวิตอย่างมีเอกภาพ ภูมิปัญญาจึงเป็นรากฐานในการดำเนินชีวิต

ภูมิปัญญาเป็นเรื่องของการสืบทอดประสบการณ์จากอดีตถึงปัจจุบันที่เป็นไปอย่างต่อเนื่องอย่างไม่ขาดสาย เป็นธรรมชาติของชาวบ้านที่เชื่อมโยงประวัติศาสตร์ต่อกันมาได้ขาด เป็นลักษณะของความสัมพันธ์ภายในโดยชาวบ้านเอง หรือเรียกว่า คนใน โดยคนนอกไม่เข้าไปบงการครอบงำมากมายนัก ทำให้สังคมชาวบ้านเป็นปึกแผ่นมั่นคง ไม่แตกสลาย หมู่บ้านไทยไม่ถึงขั้นวิกฤติ ต้องมาหาทางออกด้วยวิธีต่าง ๆ อย่างในปัจจุบัน

ในช่วงสามทศวรรษที่ผ่านมา นักบริหารหรือนักพัฒนา มองชาวบ้านว่าเป็นพวกที่นำ สงสาร ต่ำต้อย ยังไม่พัฒนา ได้โหมการพัฒนาไปสู่ชนบทเป็นการใหญ่ด้วยความมุ่งมั่นอันแรงกล้า ตามอุดมการณ์ และความรู้ที่ร่ำเรียนมาจากประเทศตะวันตกในรูปแบบของโครงการต่าง ๆ และ ด้วยเงินงบประมาณของรัฐจำนวนมหาศาล ที่เน้นการใช้วิทยาการหรือเทคโนโลยีแผนใหม่ โดยขาด การเชื่อมโยงเทคโนโลยีเก่าที่มีมาแต่อดีต ขาดการปรับปรุงที่เหมาะสม เป็นผลให้วิถีชีวิตของ ชาวบ้านเปลี่ยนแปลงรวดเร็วเกินไป จนไม่สามารถปรับตัวได้อย่างมีความสุขเหมือนในอดีตที่ ค่อย ๆ สืบทอดเชื่อมโยงภูมิปัญญาต่อ ๆ กันมาโดยตลอด

ประเวศ วะสี (2533) กล่าวว่า ศักดิ์ธรรมที่เด่นชัด ไม่ว่าสังคมหรือชุมชนใดก็ตาม เมื่อเกิดขึ้นและดำรงอยู่มานาน ล้วนจักต้องมีภูมิปัญญาของตัวเองไม่เช่นนั้นก็อยู่ไม่ได้ ตัวภูมิปัญญา มีลักษณะเป็นกระบวนการที่สะสมเป็นระยะเวลายาวนาน ว่าทำอะไรประชาชนจึงมีชีวิตอยู่ได้ โดย สอดคล้องกับธรรมชาติที่นั่น ทำให้แต่ละท้องถิ่นแต่ละประเทศไม่เหมือนกัน คนที่อยู่ทั่วโลก ภูเขา ชายทะเล หรือคนในเขตร้อน เขตหนาว ภูมิปัญญาจะไม่เหมือนกัน เขามีภูมิปัญญาจากการที่ได้อยู่ อาศัยกับธรรมชาติ สังเกตธรรมชาติว่าอาชีพอะไรจึงจะเหมาะสม จะสร้างบ้านเรือนหรือเป็นอยู่ อย่างไม่ให้เหมาะสมกับสภาพดินฟ้าอากาศ ซึ่งดำรงอย่างสบายและเป็นไปได้ทางเศรษฐกิจ

ภูมิปัญญาเกิดจากการสะสมประสบการณ์และการเรียนรู้มายาวนาน ความรู้ด้านต่างๆ จะ เชื่อมโยงกันไปหมด ไม่ได้แยกออกเป็นวิชาๆ ตามที่ร่ำเรียนกัน ดังนั้น ความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจ อาชีพ ความเป็นอยู่ การใช้จ่าย การศึกษาและวัฒนธรรม มันผสมกลมกลืนหรือเชื่อมโยงกัน ในการ ดำเนินชีวิตของชาวบ้าน

ประเวศ วะสี อ้างถึงใน เสรี พงศ์พิศ บรรณาธิการ (2536) ได้สรุปว่าภูมิปัญญาชาวบ้าน มี 2 ลักษณะคือ

1. ลักษณะที่เป็นความรู้ ความสามารถหรือแนวทางในการแก้ไขปัญหาที่ชาวบ้าน ได้วิเคราะห์ปัญหาจากสถานการณ์ที่ชุมชนเผชิญอยู่
2. ลักษณะที่เป็นความเชื่อ ประเพณี หรือวัฒนธรรมในท้องถิ่นเช่น ความเชื่อเรื่อง ผี เทวดา หรือการประพาศ พิธีปฏิบัติตามประเพณีและพิธีกรรม

พัทธา สายหู (2533) กล่าวว่า ภูมิปัญญาของชาวบ้านเป็นรายบุคคล เมื่อเทียบกับภูมิปัญญา ของชาวบ้านที่เป็นชุมชนทั้งหมดรวมกัน ก็มีความแตกต่างอย่างเดียวกัน ถึงแม้ความรู้บางอย่างชาว บ้านทุกคนจะมีได้เหมือนกันเช่น รู้ว่าข้าวเป็นอาหารหลัก และรู้ว่าปลูกข้าวที่ปลูกตายอย่าทอดกัน มา แต่ชาวบ้านบางคนก็รู้มากกว่าคนอื่น ได้ในเรื่องเดียวกันนั้นสามารถปรับปรุงวิธีการหรือแก้ ปัญหาที่เกิดขึ้นได้ ในขณะที่คนอื่นทั่วไปรู้แต่สิ่งพื้นฐานที่ทำซ้ำๆ ตามๆ กันมาในสถานการณ์ปกติ ธรรมดาที่ไม่เปลี่ยนแปลง หากสถานการณ์ผันแปรไปเกิดปัญหาใหม่ขึ้นมาให้แก้ไข เช่น ที่ดินและ

ป่าที่เป็นทรัพยากรให้ชาวบ้านเคยได้อาศัยใช้สอยเกิตรงรอยหรือเสื่อมโทรมไม่พอใช้ จะด้วยเหตุผลว่าประชากรเพิ่ม หรือมีการเปลี่ยนแปลงดาวรรในสภาพนิเวศเพราะธรรมชาติหรือเพราะฝีมือมนุษย์ ฯลฯ ก็ตามจะมีชาวบ้านเพียงบางคนที่เห็น และเข้าใจความหมายของปรากฏการณ์ใหม่ว่าจะให้คุณหรือโทษได้อย่างไร และพอจะหาวิธีแก้ไขได้หรือไม่เพียงใด แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ที่เหลือจะไม่มีความคิดความเห็นที่ชัดเจนได้เพราะภูมิปัญญาส่วนตัวของแต่ละคนนั้นจำกัดอยู่ในเงื่อนไขของสภาพคงที่เคยปฏิบัติกันมาเท่านั้น

ชาวบ้านที่มีภูมิปัญญาส่วนตัวเหนือกว่าผู้อื่น ถ้ามีเพียงเป้าหมายที่มุ่งผลเฉพาะตัวก็คงเอาตัวรอดแก้ไขปัญหาของตัวเองได้และอาจได้ประโยชน์ของตัวเองมากกว่าผู้อื่น ถ้าผู้มีปัญญานี้เห็นแก่ตัวก็อาจฉวยโอกาสตัดดวงเอาประโยชน์ของตัวเองมากกว่าผู้อื่น บุคคลเช่นนี้อาจยกระดับฐานะของตนเองในสถานการณ์ใหม่ได้เหนือเพื่อนบ้าน กลายเป็นชาวบ้านชั้นนายทุน ทบตีที่มีมั่งมีร่ำรวยกว่าเพื่อนบ้านทั่วไป และเป็นบุคคลชั้นนำของชุมชนในสายตาของคนภายนอกแต่อาจไม่ใช่ผู้นำที่แท้จริงในชุมชนที่คนใกล้ชิดยอมรับนับถือจริงในแบบอย่างชีวิตเดิม บุคคลที่มีภูมิปัญญาเหนือกว่าเพื่อนบ้านด้วยกัน และใช้ปัญญาช่วยแก้ไขปัญหาของส่วนรวมร่วมกัน ไม่ใช่แก้ปัญหาเฉพาะตัวหรือฉวยโอกาสหาประโยชน์จากความรู้ที่ตนมีมากกว่าผู้อื่น (ครูหรือผู้ใหญ่บ้านอาจรู้แผนพัฒนาที่ทางการจะตัดถนน แล้วหลอกซื้อหรือยึดที่ดินของชาวบ้านที่รู้น้อยกว่าเป็นของตนเองและพวกหรือกำไรร่วมเข้าขายที่ไม่ได้ช่วยแก้ไขปัญหาของเพื่อนบ้าน คอยแต่แสวงหาประโยชน์ของตนและพวก) ถ้าสามารถชี้แจงแสดงปัญญาของตนให้คนอื่นเข้าใจ และร่วมทำการได้จะโดยยกระดับปัญญาของผู้อื่นให้ถึงของตนหรือเพียงอาศัยพื้นฐานปัญญาเดิมของเพื่อนบ้าน พอให้เข้าใจและทำตามคำแนะนำที่เชื่อว่าจะเกิดผลประโยชน์ช่วยแก้ปัญหาของผู้มีปัญญาน้อยกว่าร่วมกันได้ ก็เท่ากับเป็นการใช้พื้นฐานภูมิปัญญาชาวบ้านร่วมกัน

2.2.2 กระบวนการเกิดของภูมิปัญญาชาวบ้าน

แนวคิดในเรื่องกระบวนการเกิดของภูมิปัญญาชาวบ้านในบางประเด็น ไม่มีการกล่าวไว้อย่างชัดเจน ดังนั้น ผู้ศึกษาจึงได้นำเอาแนวคิดที่เกี่ยวกับกระบวนการเกิดของวัฒนธรรมมาใช้ในการศึกษารั้วนี้ ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

การที่มนุษย์เกิดมาและอยู่ในสังคมใดก็มีวัฒนธรรมนั้นเป็นประการแรกเท่ากับตนได้รับมรดกของสังคมไว้และมรดกสังคมนี้ตนจะเข้าร่วมอยู่ด้วยโดยเรียนรู้จากคนอื่นถ่ายทอดให้ หรือเรียนอย่างจากประสบการณ์ของตนเองสร้าง และสะสมเอาไว้ และมีการปรับปรุง เสริมสร้างสิ่งใหม่สืบต่อกันมาทุกชั่วอายุคน (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช , 2533) และการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านทำให้ชาวบ้านทุกหมู่เหล่าได้ใช้สติปัญญาของตนสั่งสมความรู้ประสบการณ์เพื่อการ

ดำรงชีพมาโดยตลอด และยอมถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งตลอดมาด้วยวิธีการต่าง ๆ ที่แตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่น ทั้งทางตรงและทางอ้อมโดยอาศัยศรัทธา ศาสนา ความเชื่อถือผีต่าง ๆ รวมทั้งความเชื่อบรรพบุรุษเป็นพื้นฐานในการถ่ายทอดเรียนรู้สืบต่อกันมา จากบรรพบุรุษในอดีตถึงลูกหลานในปัจจุบัน ตามที่ สามารถ จันทรสุรีย์ (อ้างแล้ว) กล่าวไว้และได้จำแนกการถ่ายทอดภูมิปัญญาไว้ 2 วิธี คือ

- วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่เด็ก

เด็กโดยทั่วไปมีความสนใจในช่วงเวลาสั้นในสิ่งที่ใกล้ตัว ซึ่งแตกต่างจากผู้ใหญ่ กิจกรรมการถ่ายทอดต้องง่ายไม่ซับซ้อน สนุกสนาน และดึงดูดใจ เช่น การละเล่น การเล่านิทาน การลองทำ (ตามตัวอย่าง) การเล่นปริศนาคำทาย เป็นต้น วิธีการเหล่านี้เป็นการสร้างเสริมนิสัย และบุคลิกภาพที่สังคมปรารถนา ซึ่งส่วนใหญ่มุ่งเน้นจริยธรรมที่เป็นสิ่งที่ควรทำและไม่ควรทำ

- วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่ผู้ใหญ่

ผู้ใหญ่ถือว่าเป็นผู้ที่ผ่านประสบการณ์ต่าง ๆ มาพอสมควรแล้ว และเป็นวัยทำงาน วิธีการถ่ายทอดทำได้หลายรูปแบบ เช่น วิธีบอกเล่าโดยตรง หรือบอกเล่าโดยผ่านพิธีผู้ช่วย พิธีกรรมทางศาสนา พิธีกรรมตามขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่นต่าง ๆ ดังจะเห็นได้โดยทั่วไปในพิธีการแต่งงานของทุกท้องถิ่น จะมีขั้นตอนมีคำสอนที่ผู้ใหญ่สอนคู่บ่าวสาวอยู่ทุกครั้ง รวมทั้งการลงมือประกอบอาชีพตามอย่างบรรพบุรุษก็มีการถ่ายทอดเชื่อมโยงประสบการณ์มาโดยตลอด

นอกจากนี้ วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาจะออกมาในรูปของการบันเทิงที่สอดแทรกในกระบวนการและเนื้อหา หรือคำร้องของบันเทิง เช่น ในคำร้องของลิเก ลำตัดของภาคกลาง โนรา หนังตะลุงของภาคใต้ หนังตะลุงของภาคอีสาน (หนังประโมทัย) กลอนลำ คำผญา คำสอของภาคอีสาน คำขอของภาคเหนือ เป็นต้น คำร้องเหล่านี้จะกล่าวถึงประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่น คติธรรม คำสอนของศาสนา การเมืองการปกครอง การประกอบอาชีพ การรักษาโรคพื้นบ้าน รวมทั้งการปฏิบัติตนตามจารีตประเพณีต่าง ๆ

ถ้าจะแบ่งลักษณะการถ่ายทอดภูมิปัญญาในอดีตตามรูปแบบใหญ่ ๆ อาจจะได้ 2 แบบ คือ แบบไม่เป็นลายลักษณ์อักษร กับแบบเป็นลายลักษณ์อักษร สำหรับแบบไม่เป็นลายลักษณ์อักษร ได้กล่าวมาข้างต้น ส่วนแบบเป็นลายลักษณ์อักษรนั้นในอดีตส่วนใหญ่ใช้จารหรือเขียนในใบลานหรือสมุดข่อย ที่ชาวภาคใต้เรียกบุดคำ บุดขาว เพื่อให้ผู้สนใจได้ศึกษาเล่าเรียนสืบต่อมาได้วิธีหนึ่ง

เสรี พงศ์พิศ อ้างถึงใน เสรี พงศ์พิศ บรรณาธิการ (2536) กล่าวถึงการประยุกต์วัฒนธรรมสรุปได้ว่า วัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิตที่เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงโดยธรรมชาติ การประยุกต์เป็นลักษณะหนึ่งที่มีมาตลอด เป็นการผสมผสานระหว่างของเก่ากับของใหม่ กลายเป็นเทคโนโลยี วิธีการหรือรูปแบบใหม่ที่เหมาะสมเพื่อเพิ่มคุณภาพโดยไม่ทำลายล้างคุณค่าเดิมหรือการรักษารากเหง้าเดิมเอา

ไว้ กระบวนการประยุกต์เกิดจากการสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมที่แตกต่างกันหรือการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมทางสังคม การประยุกต์วัฒนธรรมมี 2 ประเภท คือ (สุรเชษฐ์ เวชชพิทักษ์ อ้างถึงใน เสรี พงศ์พิศ บรรณาธิกา)

1. การประยุกต์วัฒนธรรมส่วนที่มองเห็น เช่น การทำมาหากินและการอยู่ร่วมกันในสังคม
2. การประยุกต์วัฒนธรรมส่วนที่มองไม่เห็นเช่น ศาสนา และความเชื่อโดยผ่านพิธีกรรม และประเพณีต่างๆ

งามพิศ สัตย์สงวน (2532) กล่าวว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านเกิดขึ้นมาจากประสบการณ์ที่มีความสัมพันธ์กับชีวิต สังคม สิ่งแวดล้อม วิถีชีวิตทั้งหมด และถ่ายทอดกันต่อ ๆ มาเป็นวัฒนธรรม เช่น เครื่องมือ เครื่องใช้ ขนบธรรมเนียม ศาสนา จารีตประเพณี พิธีกรรม ศิลปะ

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2536) ได้กล่าวถึง กรอบในการศึกษาเรื่องกระบวนการเกิดภูมิปัญญาท้องถิ่น สรุปได้ดังต่อไปนี้

1. การเรียนรู้

กระบวนการเรียนรู้เกิดขึ้นจากศักยภาพของชาวบ้านในการแสวงหาทางรอดต่อสภาพปัญหาที่รุมเร้าอยู่ โดยมีผู้นำชาวบ้านที่มีความสามารถในการวิเคราะห์ คิดค้น ทดลอง และสรุปบทเรียนจากภูมิปัญญาท้องถิ่นผสมผสานกับความรู้ และเทคโนโลยีจากภายนอก

อาจกล่าวได้ว่าชุมชนมีความรู้ ความเข้าใจ สังเกตถึงสภาพของชุมชน และได้ใช้ความรู้ สติปัญญา จนเกิดเป็นองค์ความรู้ที่กระทำสืบต่อกันมา

2. การส่งสมความรู้

การส่งสมความรู้ หรือภูมิปัญญาเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นพร้อม ๆ กับการเรียนรู้ การส่งสมความรู้ ได้มา 2 ทางคือ การส่งสมด้วยตนเอง โดยเรียนรู้มาจากประสบการณ์ในชีวิต การอยู่ร่วมกันในสังคม อีกทางหนึ่งคือ มีผู้ถ่ายทอดให้ในรูปแบบของวัฒนธรรมประเพณี และวิถีการดำรงชีวิต ความรู้จะถูกส่งสมไว้ในตัวคน ๆ หนึ่งเรียกว่าปราชญ์ชาวบ้าน และจะถูกถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง

ได้ถูกส่งสมมาจากประสบการณ์ และได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษผ่านการลองผิดลองถูก และปรับให้ใช้ได้ภายใต้เงื่อนไขทางเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อมของท้องถิ่น และสอดคล้องกับระบบนิเวศ ภูมิปัญญาที่ส่งสมมานี้สามารถนำไปใช้ในการปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติและการดำรงเผ่าพันธุ์

3. การถ่ายทอดและกระจายความรู้

การถ่ายทอดและกระจายความรู้หรือภูมิปัญญาจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่งโดยผ่านความเชื่อทางศาสนา ความเชื่อเรื่องผีและการผลิต วิถีชีวิตในระบบนิเวศเดียวกัน ไม่ได้มีการเขียนบันทึกไว้อย่างเป็นลายลักษณ์อักษร แต่มีผู้ที่ถ่ายทอดภูมิปัญญาเรียกว่า ปราชญ์ชาวบ้าน ได้สืบสานภูมิปัญญาอย่างต่อเนื่องมาหลายชั่วอายุคน

4. การปรับเปลี่ยนและการประยุกต์ใช้ความรู้

การปรับเปลี่ยนและการประยุกต์ใช้ความรู้ หรือภูมิปัญญา ในการอนุรักษ์โดยมากจะเป็นการประยุกต์จากวัฒนธรรมส่วนที่มองไม่เห็นคือการประยุกต์ตัวคุณค่าที่แฝงเร้นอยู่ภายในซึ่งต้องอาศัยความเข้าใจที่ละเอียดอ่อน เกิดจากภูมิปัญญาของชาวบ้านเองเป็นหลัก

กล่าวโดยสรุป ภูมิปัญญาชาวบ้านตามทัศนะของหลายท่านที่กล่าวมาข้างต้นมีแนวความคิดที่คล้ายกันคือ เห็นว่าภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นองค์ความรู้ หรือระบบความรู้ที่ถูกส่งสมมานานและสืบทอดไปสู่คนรุ่นต่อ ๆ ไป แสดงให้เห็นถึง ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติโดยผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณี วิถีชีวิต การทำมาหากิน เป็นต้น ซึ่งระบบความรู้เหล่านี้ ชาวบ้านได้นำมาใช้ในการดำเนินชีวิต และการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น และจากแนวคิดที่เสนอมาย่างต้นผู้ศึกษาเห็นด้วยกับแนวคิดของนิธิ เอียวศรีวงศ์ (2536:3-4) ที่ได้กล่าวถึงกรอบในการศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้านไว้ว่าภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นระบบความรู้ที่เกิดขึ้นมาจากการเรียนรู้ร่วมกันทางสังคมกับคนอื่น ๆ จนเป็นประสบการณ์ที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตซึ่งถูกส่งสมและถ่ายทอดต่อๆ กันมาจนกลายเป็นวัฒนธรรม และมีการปรับเปลี่ยนเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป จะเห็นได้ว่าแนวคิดดังกล่าวมีลักษณะเป็นกระบวนการ ดังนั้นจึงสรุปการเกิดของภูมิปัญญาท้องถิ่น ดังต่อไปนี้

1. การเรียนรู้
2. การส่งสมและการถ่ายทอดความรู้
3. การปรับเปลี่ยนและการประยุกต์ใช้ความรู้

2.3 แนวคิดการจัดการทรัพยากรประมง

แนวคิดเดิมในการจัดการทรัพยากรของรัฐได้ถือว่าทรัพยากรเป็นของรัฐ การจัดการทรัพยากร จึงมีลักษณะรวมศูนย์ยังผลให้ทรัพยากรถูกทำลายอย่างรวดเร็ว ในช่วง 30 ปีที่ผ่านมาสาเหตุของปัญหาสิ่งแวดล้อมถูกทำลายว่าเกิดจากการวางแผนที่ไม่ถูกต้องและเหมาะสม ส่วนใหญ่อาศัยการวางแผนในรูปแบบจากเบื้องบนสู่เบื้องล่าง โดยไม่มีข้อมูลที่เพียงพอและได้เสนอทางออกว่า การแก้ปัญหาต้องให้ประชาชนมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของกระบวนการพัฒนา รวมทั้ง

กระบวนการในการตัดสินใจเพราะชุมชนมีศักยภาพจากฐานวัฒนธรรมชุมชน และฐานการผลิตที่จะรักษาทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่าไม้ และระบบการเกษตรทางเลือกให้ยั่งยืนอยู่ได้ โดยที่ชุมชนนั้นไม่ก่อความเดือดร้อนให้ผู้อื่น นอกจากนี้ชุมชนยังมีองค์ประกอบภายใน คือ มีความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นของชาวบ้านที่เชื้ออำนาจ ชี้นำและเป็นทางเลือกที่เหมาะสมต่อสถานะท้องถิ่นและเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงของภายนอกที่มากระทบ ความรู้ ภูมิปัญญา ตลอดจนระบบคุณค่าเหล่านี้ได้รับการประยุกต์ และการสืบสานต่อเนื่องโดยคนในชุมชนด้วยการเรียนรู้ หลายรูปลักษณะผ่านประเพณี พิธีกรรม ตัวบุคคลและปฏิบัติซ้ำแล้ว ซ้ำเล่า ตลอดจนเลือกผสมผสานกับความรู้ที่เข้ามากระทบจากภายนอก และผู้นำปัญญาชนชาวบ้าน นักเทคนิคพื้นบ้านและเครือข่ายของกลุ่มบุคคล ตลอดจนองค์กรชุมชนในรูปแบบต่าง ๆ โดยเครือข่ายขององค์กรชุมชนมีบทบาทในด้านการพัฒนา ด้านพิทักษ์ปกป้อง ด้านการขยายแนวร่วมสู่ญาติมิตร เพื่อนบ้าน (อนุก นาคะบุตร, 2533:29-45)

ทรัพยากรประมง (Fishery resource) หมายถึง บรรดาชลสมบัติที่เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติ และเป็นประโยชน์กับมนุษย์ทั้งทางตรงและทางอ้อม ชลสมบัติเหล่านี้หมายถึง สัตว์น้ำทั้งหลายที่มนุษย์นำมาใช้ประโยชน์ (วิทย์ ชารชลาณกิจ, 2529)

ในมาตรา 4(1) ในพระราชบัญญัติการประมง พ.ศ.2490 ได้ระบุไว้ว่าสัตว์น้ำ หมายความว่า ปลา เต่า กระ กุ้ง ปู แมงดา สัตว์น้ำจำพวกเปลือกคลาด รวมทั้งไข่ของสัตว์เหล่านี้ทุกชนิด สัตว์จำพวกเลี้ยงลูกด้วยนม สัตว์จำพวกหอยและหมายความรวมถึงสัตว์น้ำอื่นๆ ที่อาศัยอยู่ในน้ำตามที่ได้มีพระราชกฤษฎีการะบุชื่อ (รวมกฎหมายสิ่งแวดล้อม, 2538)

ปลอดประมง สุรัสวดี (2535) ได้ให้ความหมายการประมงทะเลพื้นบ้านหมายถึง ผู้ประกอบอาชีพประมงโดยใช้แรงงานในครอบครัวเป็นหลัก ใช้เรือขนาดยาวไม่เกิน 10 เมตร ขนาดเครื่องยนต์ไม่เกิน 30 แรงม้า ทำการประมงไม่ไกลจากฝั่งมากนัก เฉลี่ยห่างจากฝั่งประมาณ 5 กิโลเมตร กำหนดเครื่องมือที่ใช้เป็น 4 ประเภท

1 อวนลอยปลาจระเม็ด อวนลอยกุ้ง อวนลอยปู อวนลอยปลากระบอก อวนลอยปลาหู อวนลอยปลากระพง อวนลอยปลากูเรอ อวนลอยปลากะพง อวนลอยปลาตาบราว อวนลอยปลาทราย อวนลอยปลากด อวนลอยปลาหมึก และอวนลอยปลาอื่นๆ

2 ประเภทเครื่องมือเคลื่อนที่ ประกอบด้วย แหหมึกที่ใช้ไฟล่อ แหอื่นๆ ราวระรูน ซ้อนต่างๆ เรือผีหลอก อวนอื่นๆ และเครื่องมือเคลื่อนที่อื่นๆ

3 ประเภทเบ็ด ประกอบด้วย เบ็ดราว เบ็ดตก ฉะนะ

4 ประเภทเครื่องมือประจำที่ ประกอบด้วย ลอบหมึก ลอบปู ลอบปลา ไชมาน โพงพาง โม่ระ ระมุ และเครื่องมือประจำที่ต่างๆ

กล่าวโดยสรุปคือ การจัดการทรัพยากรของชุมชนจะเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตและการผลิต ที่ต้องพึ่งพาทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ความสัมพันธ์ในลักษณะพึ่งพาที่มีมานาน ทำให้เกิดการสังเกตและสังสมประสบการณ์เกี่ยวกับ เพราะชุมชนมีวิถีชีวิตและวัฒนธรรมชุมชนกับธรรมชาติอยู่ร่วมในลักษณะพึ่งพากัน แต่จากปัญหาความขัดแย้งในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรจึงทำให้เกิดปัญหาติดตามมา ดังเช่นความเสื่อมโทรมของทรัพยากรประมงอันเนื่องมาจากการจับสัตว์น้ำที่ผิดวิธี รวมถึงอันตรายจากสารพิษ จึงส่งผลให้ถิ่นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำถูกทำลายในที่สุด

2.4 ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับศาสนาอิสลาม

เนื่องจากการวิจัยนี้เป็นการวิจัยเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นในการทำประมงเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่ง ของชุมชนประมงพื้นบ้านบ้านแหลมมะขาม ซึ่งมีประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลาม การดำเนินชีวิตประจำวันของมุสลิมตั้งแต่การกิน การอยู่ การครองเรือน การประกอบอาชีพ ฯลฯ ผูกพันอยู่กับศาสนาอิสลามอย่างแน่นแฟ้น จนบรรทัดนิยมประเพณี และวัฒนธรรมต่าง ๆ ก็มีป่อเกิดมาจากศาสนา เพราะมุสลิมยึดพระคัมภีร์อัลกุรอาน และแนวทางการดำเนินชีวิตของศาสดาหรือท่านนบีมูฮัมมัดเป็นแม่บทในการดำเนินชีวิตประจำวันของตน ดังนั้นจำเป็นต้องกล่าวถึงเรื่องของศาสนาอิสลามโดยสรุปเพื่อเป็นพื้นฐานให้เข้าใจผลของการวิจัยยิ่งขึ้น

“อิสลาม” เป็นชื่อของศาสนาหรือระบอบการดำเนินชีวิตที่มีการศรัทธาในพระเจ้าองค์เดียว พระนาม “อัลลอฮ์” อิสลามเป็นศาสนาของอัลลอฮ์ (พระเจ้าเป็นเจ้า) ที่ประทานแก่มนุษยชาติ ตั้งแต่มีมนุษย์คนแรกโดยผ่านศาสดา(นบีหรือรسلซึ่งเป็นมนุษย์) ให้เผยแผ่คำสอนของพระองค์แก่มนุษย์แต่ละยุคแต่ละสมัย ตามสภาพและวิวัฒนาการของสังคมในยุค หรือสมัยนั้น ๆ และอัลลอฮ์ ได้ทรงให้คำสอนของพระองค์ครบครัน เป็นระบอบการดำเนินชีวิตที่สมบูรณ์ที่สุดในสมัยของท่านนบีมูฮัมมัด (เมื่อมุสลิมเอ่ยชื่อท่านนบีมูฮัมมัด จะต้องตามด้วยคำขอพรเป็นภาษาอาหรับว่า “คือลลัลลอฮุอะลัยฮิ วะซัลลิม” แปลว่า ขอความจำเริญและความสันติจงประสบแก่ท่าน ในหนังสือทั่วไปที่เขียนโดยนักวิชาการมุสลิมมักจะใช้คำย่อ หรืออยู่ในวงเล็บว่า ค็อลฯ หรือ ซ.ล.) ศาสดาท่านสุดท้าย (ซึ่งต่อไปจะไม่มีศาสดาอีก) เมื่อ ค.ศ. 610 หรือ พ.ศ. 1153 คือประมาณ 1,400 กว่าปีล่วงมาแล้ว ณ ดินแดนซึ่งเป็นประเทศซาอุดีอาระเบีย ในปัจจุบัน

หลักการสำคัญของศาสนาอิสลาม ซึ่งมุสลิมต้องยึดมั่นมี 2 ประการ คือ หลักการศรัทธา และหลักปฏิบัติพื้นฐาน

1. หลักการศรัทธา (อัล-อิมาน-หนังสือบางเล่มเรียก รุกันอิมานหรือรุกันอิมาน) หลักการศรัทธามี 6 ประการ (จะละเว้นข้อใดมิได้อ่างเด็ดขาด) คือ

1.1 ศรัทธาในอัลลอฮ์ คือ ศรัทธาว่า อัลลอฮ์ เป็นพระเจ้าองค์เดียว ผู้ทรงอำนาจ ผู้ทรงสร้าง ผู้ทรงบันดาล ผู้ทรงบริหาร ไม่มีผู้ใดหรือสิ่งใดเสมอหรือเท่าเทียมพระองค์

1.2 ศรัทธาในบรรดามลาอิกะฮ์ของอัลลอฮ์ คือ ศรัทธาว่า มลาอิกะฮ์เป็นบ่าวที่ซื่อสัตย์ของอัลลอฮ์

1.3 ศรัทธาในคัมภีร์ทั้งหลายของอัลลอฮ์

1.4 ศรัทธาในบรรดา Rasul (ศาสดา) ทั้งหมดของอัลลอฮ์ คือมุสลิมทุกคนต้องยอมรับนับถือให้เกียรติ และยกย่องศาสดาทั้งหลายที่มาก่อนท่านนบีมุฮัมมัด

1.5 ศรัทธาในวันปรโลกหรือวันแห่งการฟื้นคือชีพ (วันกิยามะฮ์) คือศรัทธาว่า โลกที่เราอาศัยนี้เป็นวัฏธนู ย่อมมีการแตกสลายเช่นเดียวกับวัฏธนูอื่นตามกฎแห่งการกำหนดศภาวะของอัลลอฮ์

1.6 การศรัทธาในกฎแห่งการกำหนดศภาวะของอัลลอฮ์ คือ ศรัทธาว่า สิ่งต่าง ๆ ในสากลจักรวาล ล้วนเกิดขึ้นมาและดำเนินไปตามกฎเกณฑ์ของอัลลอฮ์ทั้งสิ้น

2. หลักปฏิบัติพื้นฐาน (อัล-อิสลาม หรือหนังสือบางเล่มเรียก รุกันอิสลาม)

เมื่อมีหลักศรัทธา 6 ประการแล้ว จะต้องมีการปฏิบัติพื้นฐานอีก 5 ประการ จึงจะถือว่า เป็นมุสลิมที่สมบูรณ์ คือ

2.1 ยืนยันด้วยวาจา หรือปฏิญาณตน 2 ประโยคว่า ลาอิลาฮะอิลลัลลอฮ์ (แปลว่า ไม่มีพระเจ้าอื่นใดที่ควรเคารพภักดี นอกจากอัลลอฮ์) และ มุฮัมมัด รุสูลุลลอฮ์ (แปลว่า มุฮัมมัด เป็นรَسُولของอัลลอฮ์)

การปฏิญาณตน 2 ประโยคนี้ เป็นการประกาศตนเป็นมุสลิม

2.2 คำรุกรานมาฆ การนมาฆ หรือที่เรียกกันโดยทั่วไปว่าละหมาดนั้นเป็นการปฏิบัติศาสนกิจหรือเข้าเฝ้าแสดงความเคารพภักดีอัลลอฮ์ วันละ 5 เวลา คือ ก่อนตะวันขึ้น บ่าย เย็น ค่ำ (หลังตะวันตกดิน) และกลางคืน การนมาฆมีอิริยาบถต่าง ๆ เช่น ทำยืน โคง กราบ นั่ง พร้อมทั้งกล่าวสวด และขอพรต่ออัลลอฮ์ (เป็นภาษาอาหรับ) ตามที่ท่านนบีมุฮัมมัดได้ให้แบบอย่างไว้

2.3 การจ่ายซะกาต คือการจ่ายทรัพย์สินเพื่อผดุงสังคม ลดปัญหาช่องว่างระหว่างคนรวยและคนจน ซะกาตเป็นทานบังคับ เป็นหน้าที่ของมุสลิมทุกคนที่มีทรัพย์สินเกินที่กำหนดให้มีได้ในรอบปี (ให้มีได้เท่ากับราคาทองคำ 75 กรัม)

2.4 การถือศีลอด คือการละเว้นจากการกิน การดื่ม การเสพ การร่วมเพศในเวลากลางวัน การพูดจาเหลวไหล การประพฤตชั่วทุกรูปแบบ ตั้งแต่ก่อนแสงอรุณขึ้นจนตะวันตกดิน ชาวบ้านเรียกว่า “ถือบวช” การถือศีลอดเป็นการขัดเกลาจิตใจในตนเอง ฝึกให้มีความอดทนต่อสิ่งเขี้ยว ฝึกตนให้มีความซื่อสัตย์สุจริต

2.5 การทำหัจญ์ หรือนำเพ็ญหัจญ์ หรือที่เรียกกันทั่ว ๆ ไปว่าทำฮัจญ์ เป็นข้อกำหนดเฉพาะมุสลิมทั้งชายและหญิงที่บรรลุนิติภาวะทางศาสนา (ชายเริ่มมีความกำหนดและหญิงเริ่มมีประจำเดือน) และมีความสามารถไปทำหัจญ์ได้ คือมีความพร้อมด้านการเงิน สุขภาพ(กายและจิต) และการคมนาคมสะดวก ปลอดภัย ให้ไปทำหัจญ์ 1 ครั้งในชีวิต พิธีหัจญ์ประกอบที่นครเมกกะ ประเทศซาอุดีอาระเบีย เมื่อกลับจากทำหัจญ์ ผู้ทำหัจญ์มิได้มีศัศกดิ์เพิ่มขึ้นแต่อย่างใด เดิมเป็นนาย ก. ก็ยังคงเป็นนาย ก. อยู่เช่นเดิม เพียงได้มีโอกาสได้ปฏิบัติตามหลักปฏิบัติพื้นฐานหรือหลักการอิสลามข้อที่ 5 เท่านั้น

นอกจากมีหลักการศรัทธาและหลักปฏิบัติพื้นฐานควบคู่กันแล้ว อิสลามเป็นระบอบการดำเนินชีวิต ที่มีข้อแนะนำให้ปฏิบัติในชีวิตประจำวันทุกอย่าง ตั้งแต่ตื่นนอนจนกระทั่งเข้านอนอีกครั้ง เช่น การกิน การอยู่ การคบเพื่อน การครองเรือน หน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติต่อพ่อแม่ พี่น้อง สามี ภรรยา ลูก เพื่อนบ้าน ฯลฯ การประกอบอาชีพ การคลัง การมรดก การเยี่ยมเยียนผู้ป่วย การจัดการศพด้วยการห้ามเผา(ฝัง) ฯลฯ มีข้อห้ามและบทลงโทษ เช่น ผู้ที่ดื่มสุราจะต้องถูกเขียน 80 ที ผู้ละเมิดประเวณีต้องถูกเขียน 100 ที ขโมยโดยสันดานจะต้องถูกตัดมือ พวกปล้นจะต้องถูกตัดมือสลับข้างกับเท้า เพราะถือว่าเป็นภัยต่อสังคมอย่างร้ายแรง ฆาตกรโดยเจตนาจะพ้นความผิดได้ก็ต่อเมื่อได้รับการตัดสินความผิด หรือมีการตกลงระหว่างคู่กรณี หรือมีการชดเชยค่าเสียหาย (ไม่ใช่หนีไป 20 ปี แล้วหมดอายุความ) ฯลฯ

ความผิดที่ร้ายแรงที่สุดที่อัลลอฮ์ไม่ทรงอภัยคือ ตั้งภาคต่ออัลลอฮ์ เช่น กราบไหว้รูปปั้น ดวงตะวัน เจ้าแม่ เจ้าพ่อ การเชื่อถือโซคลาง ดูหมิ่น ไสยศาสตร์ การร่วมประพฤติปฏิบัติในพิธีของศาสนาอื่น เช่น ทำบุญติดกฐิน ทอดผ้าป่า พิธีไหว้ครู ลอยกระทง หล่อเทียนพรรษา ฯลฯ ความผิดร้ายแรงเหล่านี้แม้มิได้มีบทลงโทษในโลกนี้ เพราะอิสลามให้สิทธิแก่มนุษย์ที่จะศรัทธาหรือไม่ศรัทธาก็ได้ แต่จะถูกพิจารณาโทษในวันแห่งการตัดสิน

อิสลามกำหนดให้มุสลิมทุกคน ไม่ว่าชาติใด ภาษาใดเป็นพี่น้องกัน ชาย-หญิง มีสิทธิเท่าเทียมกัน อยู่ภายใต้กฎระเบียบ ข้อบังคับของศาสนาเหมือนกันหมด (ยกเว้นเด็ก คนเสียจริต และผู้อ่อนแอ) แต่หญิงมีหน้าที่ต่างจากชาย (กำหนดให้ชายเป็นใหญ่นอกบ้านและหญิงเป็นใหญ่ในบ้าน) ทุกคนจะได้รับผลตอบแทนความดีตามที่ได้ชวนขวayıไว้ อิสลามไม่มีระบบสงฆ์ ไม่มีระบบศักดินา ไม่มีการมอบหน้าที่ให้ใครผู้หนึ่งเป็นผู้สืบศาสนา แต่มุสลิมทุกคนมีหน้าที่เรียนรู้ ปฏิบัติตามหลักการของศาสนา และพร้อมที่จะเผยแผ่สู่ผู้อื่นด้วยหน้าที่หลัก 2 ประการคือ หน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติต่ออัลลอฮ์ (พระเจ้าผู้เป็นเจ้า) ด้วยการเคารพภักดี และหน้าที่กระทำความดีต่อเพื่อนมนุษย์โดยหวังความโปรดปรานจากอัลลอฮ์ ดังนั้นการดำเนินชีวิตของมุสลิมจึงผูกพันอยู่กับอัลลอฮ์ตลอดเวลา และทำ

ความดีคล้ายดั่งที่เห็นพระองค์ เพราะแม้เราไม่เห็นพระองค์ พระองค์ก็ทรงเห็นเรา (มานี ชูไทย, 2534)

2.5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นในการทำการ ประมงเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่ง กรณีศึกษา ชุมชนประมงพื้นบ้าน บ้านแหลมมะขาม ต.เขาไม้แก้ว อ.สิเกา จ.ตรัง ยังไม่มีผู้ใดศึกษาไว้ แต่มีงานวิจัยบางฉบับที่ศึกษาในลักษณะที่มีความเกี่ยวข้องและสอดคล้องกับการวิจัยเรื่องนี้ ซึ่งผู้วิจัยได้สรุปรวบรวมมาได้ดังนี้

คณะกรรมการสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ และคณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชนภาคใต้ (2540) ได้ศึกษาเรื่องการจัดการทรัพยากรชายฝั่งโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น กรณีศึกษา จังหวัดตรังและจังหวัดสุราษฎร์ธานี สรุปว่าการจัดการแบบมีส่วนร่วมต้องคำนึงถึงการประสานงานและการมีส่วนร่วมของประชาชนในทุกระดับและการมีส่วนร่วมของประชาชนในทุกระดับและการจัดการทรัพยากรชายฝั่งจะต้องคำนึงถึง เงื่อนไข โอกาส ศักยภาพที่แตกต่างกันในแต่ละพื้นที่ ซึ่งจะสามารถกำหนดแนวทางและรูปแบบการสนับสนุนของฝ่ายต่างๆ ที่เกี่ยวข้องอย่างเหมาะสม

มณีนันท์ มิตรประสาธ (2539) ศึกษาการก่อตัวขององค์กรประชาชนกับการเสริมอำนาจประชาชน : กรณีศึกษาชุมชนประมงพื้นบ้าน อ.สิเกา จ.ตรัง ผลการวิจัยพบว่า การก่อตัวของประชาชนเกิดขึ้น ได้เมื่อสมาชิกในชุมชนรู้สึกและ/หรือตระหนักในการดำรงอยู่ของประเด็นปัญหาภายในชุมชนรู้สึกมีความต้องการแสวงหาแนวทางแก้ไข โดยกระบวนการดังกล่าวและสามารถไปสู่การเกิดองค์กรประชาชนในขณะที่มีปัจจัยภายนอกได้แก่องค์กรพัฒนาเอกชนที่เกี่ยวข้อง นโยบายของรัฐและการปฏิบัติของหน่วยงานของรัฐที่สอดคล้องกับการเคลื่อนไหวของชุมชน สื่อมวลชน และนักวิชาการเป็นปัจจัยเสริมให้องค์กรประชาชนมีอำนาจต่อรองกับกลุ่มทุนและ/หรือผู้ที่เข้ามาใช้ประโยชน์เหนือทรัพยากรของท้องถิ่นอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น

สุนันทา นิลเพชร (2539) ได้ศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติของชาวประมงพื้นบ้านชายฝั่งทะเล จังหวัดกระบี่และตรัง ผลการศึกษาปรากฏว่า การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรของชาวประมงพื้นบ้านเกิดจากความเดือดร้อนในการทำมาหากินของชาวประมงพื้นบ้าน เนื่องจากปัญหาการทำลายทรัพยากรชายฝั่งสร้างความเดือดร้อนในการทำมาหากินของชาวประมงพื้นบ้าน เนื่องจากปัญหาการทำลายทรัพยากรชายฝั่ง สร้างความเดือดร้อนในหมู่บ้าน ชาวประมงพื้นบ้านมีการทำงานเป็นกลุ่มและองค์กรชุมชน เพื่อแก้ปัญหาในระดับหมู่บ้านระดับจังหวัดและระดับภูมิภาค โดยผ่านกระบวนการการเรียนรู้ร่วมกันในการแก้

ปัญหา พบว่าปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่งของประมงพื้นบ้าน ได้แก่ 1. ความรู้ความเข้าใจปัญหา สาเหตุ เป้าหมายและวิธีการทำงาน 2. กระบวนการเรียนรู้ เป็นปัจจัยสำคัญมีส่วนในการเสริมสร้างความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับการอนุรักษ์ 3. องค์กรชุมชนซึ่งเริ่มจากในแต่ละหมู่บ้านจะมีผู้นำราว 2-3 คน เป็นบุคคลที่มีความสนใจและใส่ใจต่อการแก้ปัญหาของหมู่บ้าน ต่อมาเกิดการเข้าร่วมของกลุ่มชาวบ้านมากขึ้นจนเกิดเป็นองค์กรชุมชนรวมถึงการแก้ปัญหาอื่นๆ ด้วย 4. การมีส่วนร่วมและสนับสนุนหลายฝ่ายซึ่งทำให้เกิดความร่วมมือและการประสานงานร่วมกันของหลายภาคี ในการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง

วุฒิชัย วัจนชาติ (2537) ได้สำรวจเครื่องมือประมงในเขตอนุรักษ์ห้วยทะเล ในอำเภอเสียมะ อำเภอกันตัง และอำเภอปะเหลียน ในเดือนธันวาคม พ.ศ.2536 พบว่าที่มีเครื่องมือประมงทั้งหมดจำนวน 12 ชนิด แบ่งตามแหล่งได้ 3 เขตคือ

- เครื่องมือประมงที่ทำการในเขตอนุรักษ์ห้วยทะเลพบ 5 ชนิด ที่พบมากที่สุดคือ เบ็ดตกปลาเห็ด โคน และอวนจมปูม้า
- เครื่องมือประมงที่ทำการทั้งในและเขตนอกเขตอนุรักษ์ห้วยทะเลพบ 3 ชนิด ที่พบมากที่สุดคือ อวนลอยกุ้ง 3 ชั้น และเบ็ดตกปลา
- เครื่องมือประมงที่ทำการนอกเขตอนุรักษ์ห้วยทะเลพบ 4 ชนิด ที่พบมากที่สุดคือ ไชหมึก และอวนลอยปลาทุ-ปลาลัง

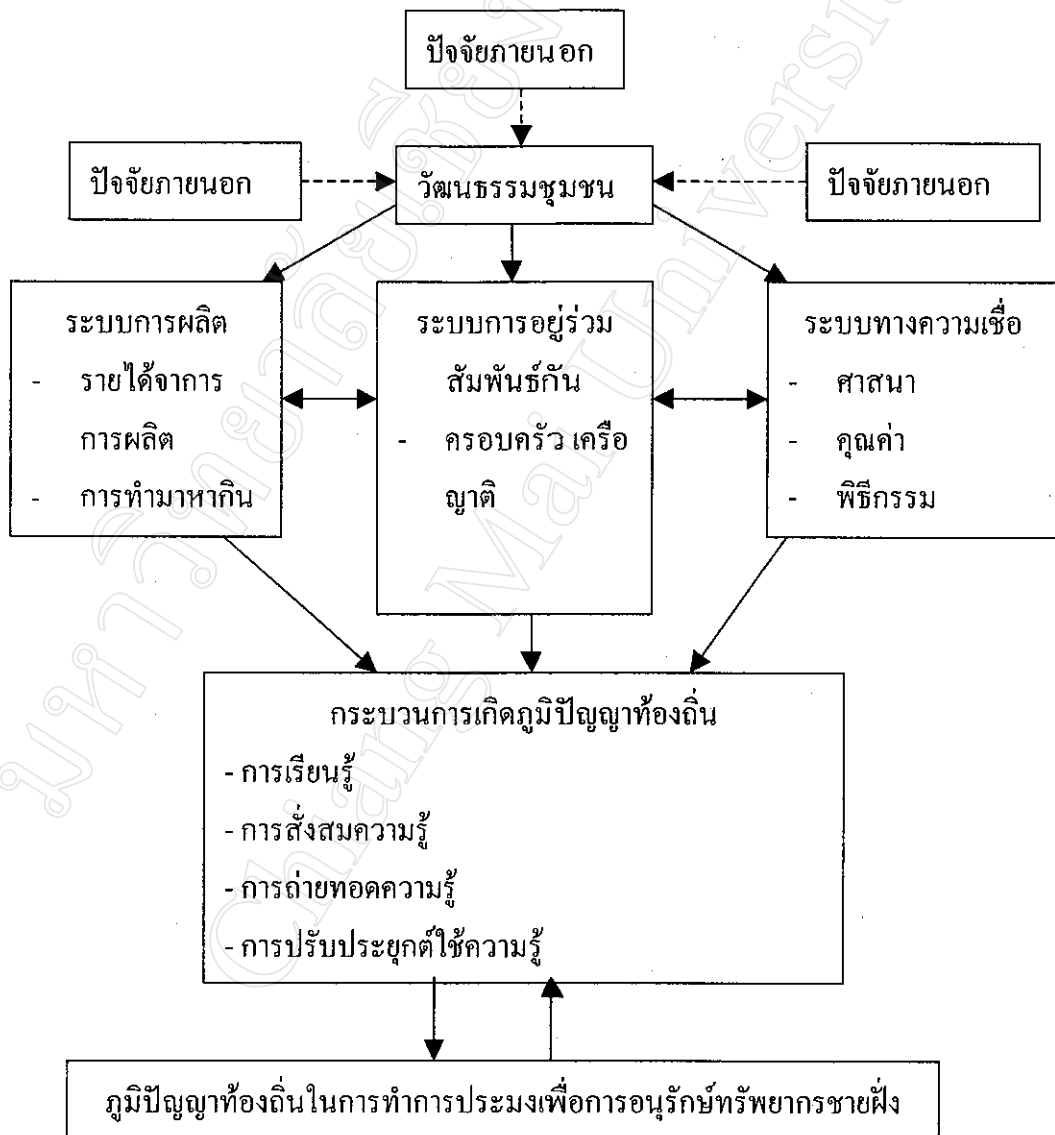
เสาวนีย์ จิตต์หมวด (2527) ได้ศึกษาหน้าที่ของมัศยิดต่อสังคมมุสลิมในภาคกลาง เมื่อ ปี พ.ศ.2527 เพื่อหาคำตอบว่า ปัจจุบันมัศยิดยังคงทำหน้าที่ทางด้าน ศาสนา การศึกษา สังคม เศรษฐกิจ และการเมืองตามรูปแบบสมัยศาสนาฮัมมัด คืออะไร หรือไม่ และชาวไทยมุสลิมมีความคาดหวังให้มัศยิดทำหน้าที่ด้านใดในอนาคต โดยวิธีการสัมภาษณ์และสังเกต ผลการวิจัยพบว่า

1. มัศยิดในเมืองกับชนบททำหน้าที่ด้านศาสนา การศึกษา สังคม เศรษฐกิจ และการเมืองไม่แตกต่างกันในด้านเนื้อหา ส่วนด้านปริมาณมีความแตกต่างกันในด้านเศรษฐกิจด้านเดียว คือมัศยิดในชนบททำหน้าที่มากกว่าในเมือง คือมี บัณฑิตมาล
2. ระดับความรู้ทางศาสนาและสามัญ ฐานะทางเศรษฐกิจ และวัยของอิหม่ามไม่มีความสัมพันธ์กับหน้าที่ดังกล่าว
3. ชาวไทยมุสลิมมีความคาดหวังให้มัศยิดทำหน้าที่ต่อไปนี้มากที่สุดคือ
  - ให้สอนอัลกุรอานและศาสนาแก่เยาวชน
  - ให้ละหมาด 5 เวลาที่มัศยิด

สรุปได้ว่า รูปแบบของมัศยิดส่วนใหญ่ยังเหมือนสมัยศาสนา ยกเว้นด้านเศรษฐกิจ ซึ่งผู้วิจัยเสนอแนะให้จัดตั้งบัณฑิตมาล และให้การศึกษแก่เยาวชน

2.6 กรอบแนวคิดในการศึกษา

จากการศึกษาแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ทำให้ผู้ศึกษาได้แนวคิดในการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นในการทำการประมงเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรชายฝั่ง กรณีศึกษาชุมชนประมงพื้นบ้าน บ้านแหลมมะขาม ต.เขาไม้แก้ว อ.สีเกา จ.ตรัง ดังนี้

วัฒนธรรมของชุมชนประกอบด้วย ระบบความสัมพันธ์ ระบบการผลิตและระบบความเชื่อสัมพันธ์กันกับวิถีการผลิตของชุมชน และมีวิวัฒนาการของตนเอง เมื่อระบบใดระบบหนึ่งเปลี่ยนแปลงหรือพัฒนาไป ระบบอื่นรวมทั้งวัฒนธรรมของชาวบ้าน โดยภาพรวมก็มีการเปลี่ยนแปลงหรือพัฒนาไปด้วย

นอกจากวัฒนธรรมมีการเปลี่ยนแปลงหรือพัฒนาไปตามธรรมชาติอยู่แล้ว ปัจจุบันที่วิถีการผลิตและปัจจัยภายนอกเข้าไปถึงหมู่บ้าน ก็เกิดการปะทะจนเกิดการผสมผสานกันเป็นวัฒนธรรมชุมชนที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วมากด้วย

ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นส่วนซ่อนอยู่ภายใต้ระบบวัฒนธรรมชุมชนที่เกิดขึ้นมาจากประสบการณ์ของความสัมพันธ์ทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง สิ่งแวดล้อมวิถีชีวิตทั้งหมดและถ่ายทอดกันต่อๆ มา โดยผ่านความสัมพันธ์ 3 ลักษณะ ได้แก่

1. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน โดยผ่านกระบวนการดำเนินชีวิต การอยู่ร่วมกัน
2. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ โดยผ่านกระบวนการการทำมาหากิน
3. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ , โดยผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณี ความเชื่อและพิธีกรรม

โดยมีการเรียนรู้ การสั่งสมความรู้ การถ่ายทอดหรือกระจายความรู้ และการปรับเปลี่ยนประยุกต์ใช้ความรู้ จนเกิดเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นในการทำการประมงเพื่อการอนุรักษ์ชายฝั่ง ดังนั้น การศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงต้องทำความเข้าใจจากวัฒนธรรมชุมชนเป็นพื้นฐาน